

Universitatea “Ștefan cel Mare” Suceava
Facultatea de Istorie și Geografie
Școala Doctorală de Științe Socio-Umane

Doctorand :
Irina SIMINICEANU

Conștiința civică în filosofia politică

Rezumat al tezei de doctorat

Profesor coordonator.
Prof. univ., Dr. Bogdan POPOVENIUC

Suceava 2024

Cuprinsul rezumatului:

1. Cuprinsul tezei de doctorat.....	2
2. Motivația cercetării.....	3
3. Prezentarea pe scurt a capitolelor tezei.....	4
4. Contribuția proprie și linii viitoare de cercetare.....	21
5. Bibliografia tezei de doctorat.....	23

1. Cuprinsul tezei de doctorat

Introducere

Partea I Conștiința civică între datorie și utilitate

1. Conștiința civică între datorie și utilitate	
1.1. Cele trei trepte ale desăvârșirii umane: conștiința de sine, conștiința morală și conștiința civică.....	
1.2. Forme de alienare a conștiinței civice	
2. Civismul deontologic și alienarea din interior	
2.1. Antisemitismul	
2.2. Războiul, o pandemie a alienării conștiințelor	
2.2.1. Confruntarea discursurilor – între alienare și patriotism	
2.3. Rasismul și colonialismul	
2.4. Comunismul, soluția alienantă.....	
3. Consecinționalismul civic și alienarea din exterior	
3.1. Religia, dublul impact asupra civismului.....	
3.2. Alienarea pornită din învățături	
3.3. Războiul religios.....	
3.3.1. Jihadul	
3.3.2. Cruciadele.....	

Partea a II-a Conștiința civică și valorile democrației

1. Conștiința civică – veriga dintre „eu” și „ceilalți”.....	
2. Antisemitismul pe cele două maluri ale Dunării.....	
3. Noaptea democrației și trezirea conștiinței civice	
3.1. Conștiința civică mesianică	
3.2. Reconfirmări.....	
3.2.1. Anti-roma	
3.2.2. Anti-țărănismul.....	

3.3 Mecanismele democratice și deciziile ororii	
3.4. Contraargumente	
4. Conștiința civică în crizele democrației prezente	
4.1 Între democrații liberale și moartea democrației	
4.2. Pandemia de COVID – 19, un test de conștiință civică.....	
4.3. România prezentului – o tranziție cronicizată.....	
Partea a III-a Fundamentul pedagogic al conștiinței civice	
1. Individualismul și autismul social	
1.1. Individualismul civic – obstacol al conștiinței civice.....	
1.2. Individualismul autarhic și autismul social românesc	
1.3. Conștiința civică – mecanism și remediu.....	
2. Erorile educației în formarea conștiinței civice	
2.1. Considerente psiho-pedagogice	
2.2. Repoziționări	
3. Valorile democratice - instrumente ale conștiinței civice	
3.1. Pedagogie și legislație	
3.2. Elemente de pedagogie	
3.2.1. Planurile de școlarizare și conținuturile didactice	
3.2.2. Rolul profesorului	
3.2.3. Metoda didactică.....	
3.2.3.1 Dezbaterea și democrația aplicată, metodele de formare a conștiinței civice.....	
3.3. Conștiința civică, soluția provocărilor prezente	
4. Concluzii.....	
5. Bibliografie	

2. Motivația cercetării

Definită ca structură componentă a personalității umane ce presupune o multitudine de elemente ce pornesc de la cunoașterea permanentă de sine, trec prin conștientizarea principiilor morale pe care le urmărim și autoevaluarea, dar ajung la motivația intrinsecă de a acționa ca parte componentă și responsabilă a socialului, conștiința civică este un concept a cărui analiză poate deschide noi soluții și mecanisme de reglare a democrației. Pentru că alienarea conștiinței civice afectează în mod direct principiile concrete de funcționare a socialului, eficiența acestuia, drepturile și libertățile individuale.

Pentru a afla care sunt factorii alienanți și ce efecte au avut aceștia de-a lungul istoriei este necesară o reevaluare a ideologiilor încă de la primele teorii sociale, explicarea relației intime dintre contextul istoric și îndepărtarea de raționalitate și criticism. Grecia antică include începuturile democrației cu exemple clare de factori alienanți: tiranism osificat, trădarea democrației de dragul interesului personal, mitul politicianului înțelept, libertatea mutilată de percepții neașteptat de înguste, totalitarism. Istoria ne-a demonstrat și prin alte exemple că omenirea poate intra în perioade de o accentuată dezechilibrare a conștiinței colective, afectând cu o mare precizie conștiința civică și cursul evolutiv al societății. Cruciadele, colonialismul, holocaustul, comunismul, fanatismul și intoleranța, desfășurări militare nejustificabile, terorismul sunt câteva forme prin care s-a manifestat alienarea conștiinței de sine a umanității.

Relația dintre contextul etico-religios și conștiința civică reliefează faptul că socialul se hrănește și din principiile de altă natură decât cele politice, influențele putând fi multivalente. „Demonii” ce destructurează eficiența democrației pot avea efecte benefice, ducând la dezvoltarea unor societăți organizate în jurul unor valori precum corectitudine, eficiență, dezvoltare economică, o societate care, cu alte cuvinte, constituie un cadru propriu dezvoltării colective și individuale așa cum Max Weber descrie, spre exemplu, capitalismul, dar, în aceeași măsură se pot metamorfoza în sisteme social-politice distructive arătându-și pe deplin hidoșenia în marile tragedii ale istoriei umanității.

Societatea contemporană se confruntă mai mult decât oricând cu factori alienanți ce pot veni atât din specificul naturii umane și accentuarea fenomenului de ignoranță rațională, dar și din efectele negative ale erei informaționale pe care o parcurgem.

Societăți ale prezentului, precum cea românească, se confruntă cu o multitudine de factori ce îndepărtează conștiința civică de la rațiune și gândire critică. Incultura politică, și nu numai, îi face pe români să nu înțeleagă mecanismele de funcționare și conducere ale societății, să nu aibă adevărata dimensiune a propriei importanțe ca cetățeni, a principiilor etice sociale pe care ar trebui să le respecte înainte de orice decizie politică, lipsind așadar și capacitatea de autoevaluare a comportamentului civic. Peste toate intervine și fenomenul psihologic al respingerii adevărilor ce nu fac parte din sfera de confort asigurată de propriile perspective de percepere a fenomenului politic, precum și invazia tehnologiei cu propriile mutații etice.

Actualul demers vine să facă o analiză a conștiinței civice ca structură componentă a personalității umane complet și armonios dezvoltate, evidențiind importanța acesteia în marile momente de răscruce ale umanității și să ofere o justificare a necesității de recentrare a învățământului în general și al celui românesc, în mod special, având ca ax al idealului educațional conștiința civică. Pentru că viitorul oricărui stat se construiește începând cu ciclul primar, relația dintre școală și societate trebuie reconstruită din temelii, astfel încât omenirea să-și consolideze sau să-și reconfigureze relația cu propria conștiință. Principala cale prin care omenirea se va putea orienta spre un viitor posibil, civilizată și modern este formarea conștiinței civice în fiecare dintre membrii socialului.

Din aceste considerente lucrarea de față va avea trei componente. Prima va încerca să clarifice conceptul de conștiință civică, motorul actului uman public, precum și formele sale de alienare, o a doua va analiza relația intimă dintre conștiința civică și democrația, iar o a treia va stabili traiectoria didactică de care societatea are nevoie pentru a atinge dezideratul conștiinței civice.

3. Prezentarea pe scurt a capitolelor tezei

Partea I: Conștiința civică între datorie și utilitate

1.1. Cele trei trepte ale desăvârșirii umane: conștiința de sine, conștiința morală și conștiința civică

Încercarea de a defini conceptul de conștiință civică nu poate evita noțiunea de bază a termenului, aceea de „conștiință”. Ce este aceasta și care este relația sa cu civismul uman evidențiez în demersul de față, pentru ca mai apoi să analizăm formele sale de alienare.

Conștiința a fost văzută, așadar, inițial, ca un atribut sau chiar esență a divinului. Aristotel vedea în Gândirea Gândirii un atribut esențial al lui Dumnezeu. Având ca obiect cel mai mare bine în sine, ”actul de contemplare” al intelectului în contopirea sa cu inteligibilul

este cea mai pură fericire pe care Dumnezeu o trăiește veșnic, iar de care oamenii au parte uneori.

Gânditorii critic-raționaliști sunt cei ce „plasează binele vieții umane în intrinsecul ei”, iar aceasta este perspectiva ce ne interesează. Așa cum Kant explica mai târziu, universul este ordonat pentru că omul îl ordonează cu ajutorul principiilor pe care le imprimă prin intermediul rațiunii, iar acest aspect a fost articulat încă prin Socrate, cel care condiționează viața omului înțelept și bun de principiul proporției și al armoniei.

Conștiința de sine distinge conștiința obiectelor individuale (*unified consciousness of individual objects*), conștiința sensurilor (*unified consciousness of contents*) și conștiința de sine propriu-zisă (*unified consciousness of oneself*). Cele trei forme pot fi privite și ca etape ale trezirii conștiinței de sine: prima, a contactului dintre sine și lumea exterioară, flux de informații ce vin dinspre lumea exterioară, pe care creierul le organizează, pregătind astfel reacția umanului la mediu; o a doua, a înțelegerii tabloului de ansamblu, o conștiință a sensurilor, a conexiunilor spațiale, temporale, cauzale; ultima este reflexivitatea în esență, este conștientizarea sinelui ca subiect, dar și ca obiect al experienței.

Valorile sunt cele în funcție de care sinele pășește pe drumul autoconstrucției, sunt cele pe care le ascultă în fiecare decizie pe care o ia. Acest conglomerat de valori de care sinele ascultă și de care este afectat și post-actum nu este altceva decât conștiința. Acestea devin o autoritate interioară, o sinteză ce nu este altceva decât „conștiința” în sensul ei moral. O analiză în mare măsură clarificatoare a conceptului de „conștiință” morală vine dinspre pedagogie, adică dinspre știința ce își propune formarea acesteia. Una dintre componentele educației este cea morală, iar obiectivele acesteia ținesc două mari direcții: formarea conștiinței morale și formarea conduitei morale.

Pe această clarificare conceptuală, conștiința civică vine ca o împlinire a conștiinței morale. Pentru că adevărata amplitudine a dezvoltării personalității umane are loc doar în cadrul social, prin preluarea achizițiilor culturale ale trecutului, prin confruntarea cu noi experiențe și, mai ales, prin înscrierea pe traiectoriile necesare pentru asigurarea evoluției umane. Conștientizarea importanței și rolului pe care fiecare membru al cetății le are, datoria și utilitatea în a fi parte a organismului social, identificarea unui set de valori civice ce servesc de asemenea ca motivație și criteriu de evaluare, toate au la bază un mecanism similar cu cel al conștiinței de sine: cunoașterea și înțelegerea, adaptarea la universul social și asigurarea evoluției umanității

1.2. Forme de alienare a conștiinței civice

Conștiința civică, fiind parte componentă a întregii structuri conștiințiale a ființei umane, este dependentă de straturile sale „inferioare”, este alimentată de valorile acestora și resimte, totodată, cu o amplitudine chiar mai mare, dezechilibrele și glisajele din structura de rezistență. Asemănător unei construcții fizice, personalitatea umană începe a se configura încă din primii ani de viață ai individului, componentele prinzând formă și începând să se asambleze treptat. Conștiința de sine se cristalizează prima și implică gestionarea relațiilor cu exteriorul dar și a relației cu propriul sine. Conturul ce începe să-l prindă viitorul om matur acum se hrănește din cunoașterea și experimentarea lumii exterioare, prin descoperirea universului din ce în ce mai puțin apropiat, prin sensurile pe care încep să le aibă lucrurile și fenomenele, prin construirea unei oglinzi, de data asta subiective a universului exterior, asemeni unui puzzle din care formele și fenomenele neimportante pentru sine lipsesc cu desăvârșire sau apar doar ca simple piese de decor. În această oglindă a în fenomenologicului se formează treptat ierarhii, zone mai importante decât altele în funcție de valoarea pe care le-o atribuie sinele în mod inconștient, în primă fază, pentru ca odată cu începerea aventurii reflexive întreaga construcție să capete un caracter din ce în ce mai conștient.

În această construcție a sinelui, alimentată, așadar, de exterior, își fac loc valorile ca adevărate centre magnetice ce conectează noi și noi experiențe. Fiecare decizie luată de sinele conștient confirmă sau infirmă importanța valorii ce a motivat voința și decizia individului. E un sistem viu, în continuă mișcare, cu valori ce continuă să-și întărească statutul de prioritate și altele a căror importanță se estompează după ce au fost de prea multe ori infirmate. Structura se reconfigurează, apărând noi centri magnetici, alții fiind redescoperiți odată cu trecerea timpului. Structura axiologică este, așadar, pur subiectivă și dă identitate sinelui uman. Conștiința morală se întrepătrunde cu conștiința de sine, delimitarea dintre cele două ar fi forțată, întrucât sinele nu distinge atât de clar între deciziile pentru sine și cele pentru ceilalți. Practic nici nu există ”decizii pentru ceilalți”, valoarea morală a unei decizii nu este niciodată ruptă de sine. Un bine făcut celuilalt se răsfrânge către sine ca satisfacție a binelui deci și moralitatea este întru totul subiectivă.

De cine și de ce depinde echilibrul acestei construcții, coerența și pitorescul întregului complex conștiințial? Pentru început, de dirijarea cunoașterii și înțelegerii lumii fenomenologice, cu alte cuvinte, de educația primită de sinele aflat în formare. Cu cât aspectele aflate din exterior sunt mai multe, mai conectate și mai clare, cu atât construcția universului subiectiv este mai aproape de realitate și mai accesibil sinelui ce va începe în curând aventura reflexivă. De aceea ființa umană are nevoie de relațiile sociale, fie cu părinții, prietenii, profesorii și toate celelalte surse de informații și sensuri sugerate. Aristotelicul ”zoon politikon” este demonstrat cu fiecare copil a cărui formare și dezvoltare depind de cei care îi ghidează pașii cunoașterii și înțelegerii.

Aici intră în scenă rolul familiei lărgite, al cetății. Rolul celorlalți vine cu sensurile și regulile sociale. Un hățiș pe care sinele trebuie să-l cunoască tot treptat, așa cum se raportează și la celelalte aspecte ale universului. Acest ”trebuie” este justificat prin interdependența oamenilor dintr-o societate. ”Celălalt” este un dat și este un dat necesar, pentru că prin el vin informații, vin experiențele trecutului, experiențele ”celuilalt”, vin sensuri, vin valori. ”Celălalt” poate zdruncina întreaga construcție conștiințială prin propriile valori, care pot fi un pericol sau o deschidere de orizonturi.

Conceptul de societate ca sistem datează de câteva decenii, perceperea acesteia în manieră sistemică reliefând tocmai interdependența componentelor, capacitatea și necesitatea de autoreglare, orientarea spre obiective comune. Cu alte cuvinte, prin puterea de intervenție, prin inițiativă, căutarea de soluții și luarea deciziei de implicare, ființa umană poate reechilibra întreaga structură. Și aceasta se poate întâmpla doar dacă cetățenii au o conștiință civică formată, puternică, valorile morale sociale sunt bine cristalizate, iar gândirea critică și bagajul de cunoștințe sunt asigurate. Pentru a ști cum trebuie intervenit pentru a vindeca, este necesar, însă, să analizezi manifestările, să cauți cauzele și să stabilești diagnosticul. Cum apare alienarea conștiinței civice, ce forme ia și care îi sunt efectele devin, așadar, aspecte foarte importante.

În sensul său de îndepărtare de propria esență a sinelui, alienarea necesită o serie de clarificări. Sinele, fiind o structură cristalizată de valori, reușește să-și câștige un echilibru axiologic care să asigure o reacție pozitivă în relația cu universul și care să ajute la dezvoltarea de sine. Un factor, intern sau extern, poate rupe acest echilibru, plasând sinele într-o angoasă determinată de nevoia de regăsire a propriului control.

O potrivită definire a alienării este aceea de boală psihologică sau socială ce presupune o separare problematică între sine și altceva ce, în mod normal, ar trebuie să fie împreună. Acest ”sine” poate fi înțeles fie ca un simplu individ, dar și ca un grup de indivizi, întrucât toate cele trei straturi conștiințiale pot fi afectate în mod izolat, dar și ca fenomen de masă. Accentul pus, așadar, în încercarea de a explica ruptura apărută evidențiază faptul că între subiect și obiectul în cauză relația ar fi trebuit să fie armonioasă, în mod normal, cei doi ar trebui să fie conectați.

Alte determinări diferențiază alienarea subiectivă de cea obiectivă, neexcluzând posibilitatea ca mutația să fie și într-un sens și în celălalt. Când sinele se simte înstrăinat chiar de un context social firesc, sănătos, un mediu ce asigură condițiile esențiale dezvoltării normale fiecărui membru al comunității, alienarea se poate numi ”subiectivă”. Poate fi astfel considerat sensul dat de G.F.W.Hegel alienării, ca modalitate de mișcare a conștiințelor în istorie, etape necesare ce fac posibilă întoarcerea Spiritului către sine. O formă de alienare obiectivă poate fi văzută în cele prezentate de Herbert Marcuse, în ipostaza omului unidimensional, pe care tehnologia l-a desublimat în cele mai intime colțuri ale naturii sale. Reducerea culturii umaniste, cu cele două dimensiuni ale sale: ontică și transcendentă, la o cultură tehnologică, dezvoltată doar pe dimensiunea realității concrete, desublimează erotismul și limbajul sensual, două manifestări esențialmente umane, reducându-le la sexualitate și limbaj instrumental. Jean Jacques Rousseau, folosind termenul ”alienus” (lat. = care aparține celuilalt, străinului), introduce procesul de înstrăinare a unui bun, însă sensurile reale ale alienării, așa cum le-a conceptualizat, vor sta la baza explicării unor manifestări ce țin de organizarea și funcționarea ființei umane, mai exact de apariția societății și apariția vanității, sau a unei ”inflamate” iubiri de sine a omului. Se prefigurează, astfel, maniera în care relația dintre cele trei straturi ale conștiinței umane justifică, în fapt, alienarea conștiinței civice și afectarea esențială, ca efect, a capacității sinelui de a construi socialul pentru propria dezvoltare și pentru progresul întregii umanități. Hrănindu-se din conștiința de sine și din cea morală, conștiința civică alimentează acea parte a sinelui devenită ”creator de social”.

O analiză filosofico-psihologică a unității conștiinței de sine prezintă mai multe forme de manifestări ce arată afectarea integrității acesteia. Din acest punct pot fi creionate o serie de ipostaze ale sinelui în care se fac simțite deraieri de la normalitate, acestea afectând direct capacitatea de a raționa, deci și deciziile sale morale, dar și capacitatea de a activa normal în socialul din care face parte: ipostaza ”gemenilor în oglindă”, semi-neglijența și anosognosia, ”schizofrenia” și ”sindromul disexecutiv”.

Relația personalitate – conștiință integrator-civică pune în evidență noi modalități de alienare a conștiinței civice, cu manifestări și efecte specifice. Tulburările de personalitate presupun variații calitative și cantitative în sfera afectivității, caracterului și temperamentului, trăsături ce sunt observate tocmai pentru că se manifestă în sfera interacțiunilor sociale, afectându-le proporțional. Așa cum au fost definite de către specialiști, acestea duc la structurarea unor ”personalități anormale”, presupun ”dezvoltări patologice ale personalității”, ”controlul incomplet al sferelor afectiv-voliționale și instinctive” iar finalitatea descrisă de psihiatri constă în ”incapacitatea de integrare armonioasă în mediul social”, dar și implicarea în procesul evolutiv al societății, fără care ființa umană își subminează propria devenire. Detaliat în *Manual de Diagnostic și Statistică a Tulburărilor Mentale IV*, tulburările de personalitate pot fi transpuse în comportamentul civic sau social al indivizilor, reieșind o serie de tipologii pe care le consider relevante pentru a descrie forme de alienare ale conștiinței civice, paralela putând duce la înțelegerea și tratarea acestor maladii ale civismului uman: personalitatea antisocială, psihopatică sau sociopatică, personalitatea narcisică, personalitatea histrionică, sau isterică, personalitatea paranoidă, personalitatea ciclotimică, personalitatea obsesiv-compulsivă, cetățenii schizoizi, personalitatea dependentă, evitantă, s.a. Spre exemplu, cetățenii paranoizi sunt cei care nu au încredere în nici un fel de lider, în afară de ei înșiși, sau în nici un fel de instituție publică. În întreaga structură de stat, sau publică, văd doar interese și justificări ostile. Personalitatea obsesiv-compulsivă pare să caracterizeze persoane conștiințioase, ordonate, perseverente, de încredere, perfecționiste, dar inflexibile și care nu se pot adapta la schimbare. Transpuse în cadrul civic, aceștia sunt funcționari, sau lideri, ce nu fac față schimbărilor și nu aduc progresul.

Cetățenii schizoizi sunt inactivi în social, preferă să stăpânească informații, să explice soluții și strategii teoretice, fără a lua nici cea mai mică decizie de a se implica în mecanismul social. Cetățenii schizotipali sunt cei ce nu doar că nu se implică în viața civică a socialului din care fac parte, dar au și o serie de explicații fabuloase pentru aceasta, ca și pentru tot ceea ce se petrece pe scena politică. Explicațiile paranoice își pot face loc cu ușurință în scenariul imaginat al lumii înconjurătoare.

Dezechilibrul civic în genul personalității *borderline* ar consta în lipsa de coerență în ceea ce privește scopurile și extensia sinelui în social. Incapacitatea de a-și stabiliza un schelet axiologic duce la schimbări de opinie inexplicabile față de aceleași realități politice, manifestarea dependenței de autoritatea publică, a furiei, în caz de frustrări, ajungând chiar la decizii în propriul dezavantaj.

Atât personalitatea dependentă cât și cea evitantă caracterizează cetățenii ce nu au încredere în puterea și statusul lor civic. Nu-și văd rostul în angrenajul politic, sunt foarte ușor de influențat în deciziile publice, dar mai ales sunt caracterizați prin absenteism civic. Asemănător fenomenului de „gemeni în oglindă”, aceștia nu își pot forma decât cu greu o conștiință civică independentă și activă. Devin ușor masă de manevră pentru deținătorii puterii. Necunoașterea și neînțelegerea fenomenului politic declanșează adesea astfel de poziționări civice, liderii politici cu interese totalitare urmărind de multe ori extinderea la maxim posibil a acestei clase de cetățeni. Iar tipologiile pot continua.

2. Civismul deontologic și alienarea din interior

Necesitatea unei conștiințe civice în armonie cu celelalte structuri ale personalității umane poate fi abordată așa cum sistemele etice s-au constituit de-a lungul timpului, din perspectivă consecinționalistă sau deontologică. Cele două perspective identifică diferite standardele la care ființa umană raportează binele înainte de a-l alege, criteriile de evaluare a situațiilor ce necesită o asumare morală. Etica deontologică localizează aceste puncte de reper în însăși structura ființei umane, arătând că esența umană este capabilă să distingă binele de rău grație unei structuri interne morale de tip aprioric ce vorbește fiecărui sine prin intermediul rațiunii. Conștiința apare aici, așadar, ca structură interioară, ca sinteză axiologică la care sinele trebuie să se raporteze pentru a decide calea morală pe care trebuie s-o urmeze. În aceasta constă datoria ființei umane, binele devenind, astfel, o îndeplinire a datoriei de a fi om, o regăsire continuă a esenței umane de către sinele însuși. Explicată în manieră exemplară de către Immanuel Kant, etica deontologică ne poate sfătui să căutăm reperele valorizărilor morale în chiar ființa umană, ceea ce îi dă conștiinței civice o proveniență naturală, firească. Imperativul categoric al lui Kant este cel potrivit căruia binele moral poate și trebuie atins dacă este condiționat de universalitatea principiului ce motivează decizia. Etica deontologică presupune, așadar, existența unor principii universale, a unor valori pe care oamenii trebuie să le recunoască ghidați de propria rațiune și să acționeze conform acestora.

Fundamentarea moralei și, în mod direct, a conștiinței civice pe valorile înnăscute, grație cărora omul poate decide fără eroare, poate distinge ireproșabil între bine și rău are, așadar, nevoie de demnitatea umană.

Rațiunea, prin recunoașterea și impunerea principiilor universale îi arată omului valorile după care trebuie să se ghideze pentru construirea unei societăți raționale, în care drepturile fundamentale sunt respectate, în care libertatea, egalitatea de șanse, echitatea, dreptul de căutare a fericirii, fac parte din cadrul în mijlocul căruia ființa umană este lăsată, atât cât trebuie, și ajutată, atât cât trebuie, pentru a ajunge la maximum de dezvoltare pe care și-l dorește, în funcție de idealurile pe care singură le stabilește. Sinele are datoria, așadar, de a-și construi identitatea civică,

de a-și apropria valori cu putere de principii universale. Considerând că respectarea drepturilor omului este o obligație și o parte consistentă a conștiinței morale, respectarea drepturilor civice privește în mod similar nivelul conștiinței civice. Din moment ce drepturile civice au la bază aceleași principii universale pe care se sprijină drepturile fundamentale ale omului, este evident că și primele trebuie înzestrate cu predicatelor universalității și necesității. Drepturile ce survin și susțin, totodată, calitatea de cetățean, sunt așadar, la fel de naturale ca dreptul la viață, la libertate sau la fericire. Poate părea exagerat, din perspectiva celor ce nu înțeleg cu adevărat necesitatea sinelui de a face parte dintr-un social.

Însă istoria a demonstrat, din păcate, nu doar că sunt la fel de importante, ci chiar că drepturile civice s-au dovedit a fi de natură să le condiționeze pe celelalte. Și că dispariția drepturilor civice a dus și duce și în prezent la anularea celor naturale.

Pentru că am plecat de la premisa că stratul civic al conștiinței se hrănește din interior, din echilibrul unei rațiuni umane înăscute și înnobilitate, este logic că alienarea identității civice ar proveni de la o serie de modificări structurale ale miezului conștiințial. Marginalizarea sau chiar înlocuirea unor valori cu altele, ce par mai importante, au dus la decizii ce pentru autori au părut chiar raționale. Căutarea unor justificări cu ajutorul cărora deciziilor proaste li s-a creat aparența de raționalitate, a fost de multe ori maniera în care s-a procedat. Analizele pot evidenția mecanismele și efectele unor astfel de forme de alienare a rațiunii ce a dus în mod inerent la alienarea conștiinței civice: antisemitismul, războiul, rasismul, colonialismul, comunismul.

3. Consecinționalismul civic și alienarea din exterior

Consecinționalismul poziționează reperele de valorizare morală a situațiilor în afara ființei umane, identificând binele cu plăcerea, fericirea, sau chiar echilibrul, toate fiind consecințe ale deciziei luate de individ, Prin alegerea făcută sinele urmărește apropierea valorii pe care le au în sine consecințele acțiunii. Calculul consecințelor actului uman devine principala pasiune a omului doritor de a face bine, concept înțeles, din această perspectivă de gândire fie ca fericire, lipsă a suferinței, ori utilitate. Asistăm la o relativizare a valorilor morale, acestea ajungând să depindă de noțiuni ca „binele mai mare”, „binele general”, „fericirea personală”, „utilitatea”, realizându-se o permanentă contextualizare a deciziilor.

Conștiința civică nu mai este privită ca o structură axiologică de sine stătătoare, ci doar ca o selecție de instrumente specializate prin educație, care să ajute la decantarea situațiilor și identificarea celei mai bune sau potrivite decizii într-un context dat. Rațiunea își are rolul ei în această ecuație, gândirea clară, capacitatea de înțelegere a realității, de anticipare sunt astfel de instrumente ce dau esență civismului consecințialist.

Relația dintre utilitarism și religie devine evidentă, pentru că fericirea particulară și generală sunt corelate într-o armonie universală, iar nemurirea este cea mai mare garanție a fericirii pentru individul care caută fericirea cât mai multor oameni.

3.1. Religia, dublul impact asupra civismului

Prin iubire, concept central al creștinismului, pot fi reglementate și o serie de comportamente sociale, transferul de valori dovedindu-se unul fericit. Însă religia vine nu doar cu valori a căror sursă este revelația, ci și cu învățăminte provenite din interpretarea legilor divine, valorile promovate fiind așadar condiționate de limitele complexe ale autorilor umani.

Un exemplu al efectului pozitiv al religiei asupra socialului este cel explicat de Karl Weber și constă în modelarea întregii societăți pe baza celor mai intime forme ale credinței individului uman. Este o alienare fericită, cea prezentată de Weber. Conștiința civică este hrănită de o serie de valori ce încurajează libertatea ființei umane, pentru că asceza protestantă este liber consfințită. Nu lipsesc solidaritatea umană, sobrietatea și, componenta cea mai importantă,

raționalitatea sinelui și a vieții sale. Însă, dovadă că este o formă de alienare, totuși, stă situația la care se poate ajunge odată cu dispariția, dintr-un motiv sau altul, a valorilor religioase. Un om al cărui schelet axiologic era format din valorile religioase, fără care poate rămâne la un moment dat, pe parcursul transformărilor sale spirituale, rămâne fără niciun sistem valoric de raportare. Vidul de conștiință civică ar putea depinde, în aceste cazuri, de diferitele tipare culturale din care individul face parte, dar valori umane universal-valabile îi va fi dificil să găsească.

Alienarea propriu-zisă poate, pătrunde, însă, chiar din etica religioasă și acesta este efectul negativ al religiosului. Exemplificând prin creștinism, germenii disensiunilor apar chiar în cuvintele pe care le rostesc cei ce au preluat menirea christică de a creștina omenirea. Oamenii bisericilor creștine, ai cultelor și sectelor creștine au găsit numeroase motive pentru a se declara unii mai ortodocși decât alții, au considerat că cea mai bună idee e să se dezică de greșelile capitale pe care le-au văzut la frații lor de credință și au rupt Biserica lui Christos în foarte multe grupări, mai mici sau mai mari, ce au găsit de cuviință să se lupte unele cu altele pentru a-și demonstra supremația. Iar atunci când valorile religioase au intrat pe mâinile unor lideri politici fie din biserică, fie din afara acesteia, omenirea a demonstrat că utilitarismul religios poate servi oricăror scopuri, provocând atrocități la fel de mari precum cele cauzate de necredincioși. Cruciadele, războaiele religioase între creștini sunt astfel de manifestări istorice ce arată că, dinspre religios, conștiințele civice se pot ușor aliena. Nici Jihadul prezentului nu este altceva decât o continuare a religiosului ce se radicalizează și își reprioritizează valorile în scopuri contextualizate.

Partea a II-a Conștiința civică și valorile democrației

1. Conștiința civică – veriga dintre ”eu” și ”ceilalți”

Societatea democratică, prin însuși sensul original, presupune controlul structurilor de putere de către cetățeni, dar și egalitatea de șanse, readucând în prim plan conceptul de societate – organism, însă nu presegmentată, în sens popperian, ci o structură în care celulele picioarelor să se poată oricând respecializa și transforma în neuroni. Socialul – organism poate fi privit ca o ”societate deschisă” în care celulele sunt active și înțeleg că evoluția fiecăreia este condiționată de sănătatea și echilibrul întregului organism, așa cum o afecțiune instalată într-un punct al organismului, prin netratarea sa din interior sau din exterior, va ajunge să afecteze cu siguranță la un moment dat celulele din întreg organismul.

Interdependența dintre societate și individ nu este o noutate în spațiul gândirii politice și sociale și, cu toate acestea, istoria, trecută și prezentă deopotrivă, demonstrează cât de puțin este înțeles și aplicat conceptul. Cea mai simplă dovadă a acestei realități o constituie importanța limitată care i se dă, pe diverse niveluri, conștiinței civice. Acea structură conștiințială ce împlinște dezvoltarea ființei umane ca ”roțiță” a marelui angrenaj social. Conștiința civică este veriga care face legătura între sfera individuală și cea publică, este mecanismul ce trebuie să regleze întâlnirea dintre interesele personale și cele ale societății. De multe ori în conflict, aceste interese sunt analizate doar prin prisma primelor straturi ale conștiinței, manifestându-se în realitate un clivaj între ”eu” și ”ceilalți”. Rațiunea, însă, pe fondul unei conștiințe civice dezvoltate, poate înțelege și analiza interdependența individ-societate, soluțiile propuse fiind net superioare. Conștientizarea propriului rol în social și a necesității de implicare în spațiul public este esențială pentru ca realitatea istorică să nu scape de sub controlul rațiunii și echilibrului.

Conștiința civică este cea care, prin implicare, ca o componentă esențială, poate corecta erorile din social, poate cere echilibru și dezvoltare, poate sancționa decidenții rău-intenționați sau neputincioși. Considerăm că necesitatea conștiinței civice se poate demonstra numai prin analizarea realității *de facto*, a formelor de alienare conștiințială și a efectelor devastatoare pe care acestea le-au avut și încă le au în istorie. Pentru că istoria ne-a arătat efectele mesianice pe care le-a avut conștiința civică atunci când aceasta a existat și s-a manifestat. Și, totodată, cum declanșarea mecanismelor democratice a făcut corp comun în fața carnagiilor și decăderii ființei umane.

Consider că stratul civic al conștiinței poate declanșa modificarea realității sociale astfel încât aceasta să-și protejeze toate componentele, astfel încât soluțiile alese pentru diversele probleme apărute să fie cât mai raționale și cât mai sigure pentru evoluție și progres. Libertatea și respectul pentru ființa umană devin valorile principale ale societății democratice, iar modalitățile prin care acestea sunt transformate în idealuri și, ulterior puse în practică, trebuie trecute prin filtrul rațiunii, cu tot cu învățămintele istorice pe care le încorporează. Diversele forme ale libertății duc la necesitatea unei a doua valori esențiale pentru democrație: participarea. Opțiunea pentru democrație trebuie să țină cont că esența acesteia este dependentă de participare, aceasta depinzând direct de conștiința civică.

Consider că două componente dau esență conceptului de democrație: respectarea principiilor universale și drepturilor fundamentale ale oamenilor, pe de o parte, și participarea la viața socială cu tot ce aceasta presupune, de cealaltă parte. Conștiința civică este, de aceea, un factor esențial, condiția primă a democrației. Democrația este o necesitate, un efect al exercitării libere a conștiinței civice. Faptul că de acest nivel al conștiinței depind fenomenal de multe aspecte ale societății o dovedește istoria însăși a umanității.

2. Antisemitismul pe cele două maluri ale Dunării

Care sunt tragediile la care au dat naștere deraierile conștiinței civice am arătat în prima parte, însă o demonstrație a diferențelor născute de niveluri diferite ale conștiinței civice se poate construi prin comparația modului în care două națiuni vecine au reacționat la o serie de traume istorice similare. Este vorba despre români și bulgari, popoare ce trăiesc de milenii de o parte și de alta a Dunării, supuse unor presiuni geopolitice relativ similare de-a lungul istoriei, având influențe cultural-religioase comparative. Două țări asemănătoare ca parcurs economic și politic, preponderent agrare, situate într-o zonă de confluență a marilor puteri europene, nevoite să-și unească, de multe ori, voințele, pentru a răzbate pe scena internațională a deciziilor. Comparația de față urmărește modul în care cele două societăți, română și bulgară, au reacționat în momente de o mare importanță istorică: în gestionarea ”problemei evreiești”, în ceea ce se poate numi integrarea romilor, o a treia fiind schimbarea fundamentală a gestionării proprietății funciare adusă de valul comunist.

Compararea celor două națiuni în fața ”Soluției finale” permite evidențierea importanței esențiale pe care conștiința civică dezvoltată și nealienată o are, grație căreia devin posibile mecanismele democratice, societatea devenind un organism viu ce-și protejează ”componentele”, cu alte cuvinte, salvând vieți și evitând tragedii incomensurabile.

3. Noaptea democrației și trezirea conștiinței civice

3.1. Conștiința civică mesianică

Întârzierea cu care Bulgaria a pus în aplicare ”Soluția finală” a salvat zeci de mii de vieți. Iar întârzierile au fost determinate de opoziția manifestată în fața legislației anti-evreiești, de un antisemitism cu mult diluat față de cel românesc, îmbinat cu inerția birocrăției bulgare, de mecanismul deliberativ care a respins prima dată faimoasa *Lege de Apărare a Națiunii*. Parlamentarii au reușit să o blocheze pe fondul multitudinii de proteste declanșate de legislația antievreiască. A fost suficient anunțul propunerii respectivului draft pentru a diviza elitele și societatea bulgară. Scrisori publice, petiții, cereri de audiență la rege și prim-ministru, structurile reprezentative ale evreilor, uniunile profesionale, ale avocaților și medicilor, spre exemplu, personalități remarcabile din zona scriitorilor bulgari, înalți ierarhi ai Sinodului Sfânt al Bisericii Ortodoxe, jurnaliști celebri, oameni de afaceri, meseriași, politicieni sau oameni simpli. 50.000 de suflete au fost salvate.

De partea cealaltă, românii care au vrut să schimbe ceva nu au avut nicio șansă în a convinge structurile de putere că deciziile lor sunt inumane, reușind doar să ajute individual și izolat. Este evident că, în primul rând, au contat conștiințele și priceperea celor prezenți. Decizia de a te implica în salvarea unor nefericiți fără vină vine din înțelegerea situației, din funcționarea unei rațiuni ce pricepe ce se întâmplă și vede necesitatea, obligația de a interveni. Contează, substanțial, capacitatea de a depăși teama și asumarea costului foarte mare pe care îl poate presupune intervenția într-o astfel de dilemă. Conștientizarea consecințelor pe care le va avea, sau le-ar putea avea, fiecare dintre opțiunile civice.

3.2. Reconfirmări

3.2.1. Anti-roma

„Problema evreiască” a fost dublată de doctrina nazistă de una „țigănească”, etnia devenind, de asemenea, vânată și supusă unor orori ce au pătat definitiv obrazul omenirii, iar modul în care au reacționat diferite națiuni în fața acestora poate spune multe. Studiile realizate de specialiști au conturat o hartă a țărilor în care romii au fost masacrați în timpul Celui de-Al Doilea Război Mondial. 18 țări sunt trecute pe o astfel de hartă neagră, iar Bulgaria nu este printre acestea. Într-o formă tabelară, informațiile arată că înainte de război cel mai mare număr de romi se regăseau în România. Numărul mare de romi masacrați îi plasează pe români pe locul II într-un top al crimelor anti-roma în acel context. Imediat după Iugoslavia, dar înainte de Uniunea Sovietică, România este acuzată de istorie că a masacrat între 19.000 și 36.000 de romi.

Modul în care a evoluat condiția romilor în România arată că integrarea lor are, probabil, în continuare, cele mai mari hibe la nivel european. Societatea nu a reușit să-i transforme în cetățeni cu șanse reale egale la dezvoltare, capabili de a se bucura de drepturi depline și de a asigura progresul etnic, național și uman, cu fiecare generație. Mulți dintre romi sunt în continuare respinși de români, începând cu cele mai mici vârste, efectul fiind că minoritarii nu reușesc să se simtă în cetate ca membri egali în drepturi.

3.2.2. Anti-țărănismul

Țări preponderent agricole, România și Bulgaria au avut traiectorii geo-politice relativ similare și au îmbrățișat după Al Doilea Război Mondial regimul comunist de guvernare importat din Rusia. Strategiile comuniste de administrare a fondului funciar veneau cu modificări de substanță provenite din conceptul marxist de proprietate comună. Ambele țări au aplicat politica de colectivizare a pământului, rupând legătura dintre proprietar și terenul pe care îl muncea pentru a hrăni. Putem analiza o serie de aspecte ale colectivizării, în cele două țări, urmărind modul în care statul a recunoscut valoarea și rolul țăranului, implicit cu ce rezultate. Omul de la țară era pionul principal într-o economie împinsă de la spate de agricultură, după crizele economice din prima jumătate a secolului al XX-lea. De el depindeau hrana

națiunii, exporturile, deci și Produsul Intern Brut al țării, depășirea depresiei economice de după a doua conflagrație și dezvoltarea economiei, în cele din urmă. Deciziile pe care le-au luat cele două capitale, au fost diferite, însă, prin strategiile pe care le-au abordat, prin înțelegerea și corectarea greșelilor. Iar efectele se resimt și astăzi.

O detaliere a evoluției țaranului român arată pașii extrem de mici pe care această pătură socială i-a făcut în a fi recunoscută ca parte esențială a funcționării societății în România, aceasta constituind o dovadă de necontestat a conștiinței civice alienate.

3.3. Mecanismele democratice și deciziile ororii

O analiză a modalităților procedurale prin care au fost trimiși la moarte sau au fost salvați zeci și sute de mii de oameni, arată că, acolo unde victimele au fost salvate, au funcționat mecanismele democratice, în timp ce deciziile, legislative sau neoficiale, ce au dus la moartea prin înfometare, împușcare, expunere la frig sau la alte condiții inumane, s-au luat absolut nedemocratic. În același timp, cenzura și acapararea presei au devenit instrumente principale de alienare a conștiințelor, au creat spațiu pentru mișcările politice dictatoriale ce și-au asigurat, astfel, modelarea mentalităților prielnice.

3.4. Contraargumente

Holocaustul și-a găsit explicații, confirmate de cercetători în domeniu, care nu arată către o alienare a conștiinței civice, ci dau vina pe numărul mare și averea, sau influența populației evreiești din diverse state. Cazul României arată perfect prezența numeroasă și în domenii cheie a evreilor, creând contextul adecvat pentru manipulările ce vizau redirecționarea resentimentelor românilor față de guvernările incompetente. Învățământul s-a dezvoltat greu, iar presa a fost folosită ca un vector major de dezinformare. Însă în întreagă această falsă realitate creată românului simplu rămâne o întrebare: cum ajungi să pedepsești nevinovatul pentru așa - zisul – vinovat? Pentru că românii au fost manipulați până în punctul în care au pornit conflicte civile cu evreii, într-un sens total opus față de reacția bulgară de apărare a populației evreiești din teritoriile tradiționale. Explicația nu are legătură, de aceea, cu pretinsele trimiteri la numărul și averile evreilor. Când omul acceptă să pedepsească un nevinovat ce îi este vecin, coleg de muncă, etc, dă dovadă de o adâncă fractură de conștiință civică.

4. Conștiința civică în crizele democrației prezente

4.1. Între democrații iliberale și moartea democrației

Democrația a fost leagănul celor mai toxice guvernări nedemocratice. Cele mai mari dezechilibre sociale au avut ca punct de plecare o anumită formă de democrație. Întrebarea care se pune este care sunt mecanismele ce fac posibilă alunecarea democrației spre non-democrație. Cunoșcându-le putem să le identificăm în socialul din jurul nostru și să le deturnăm planurile de rău augur.

În 1983, Jean-François Revel explica lumii amenințările interne și externe la adresa democrațiilor occidentale și argumenta că acestea sunt vulnerabile nu doar în fața inamicilor externi, ci și a slăbiciunilor interne, vizată fiind, în mod indirect, conștiința civică.

Prima și cea mai gravă este perechea formată din apatie și dezinteres civic.

Un alt concept ce se impune a fi analizat în contextul dezechilibrelor actuale ale democrației este cel de „democrație iliberală”. Zakaria îl introduce pentru a descrie regimuri politice care organizează alegeri, dar nu respectă pe deplin libertățile civile și drepturile omului. Aceste regimuri tind să submineze normele liberale, cum ar fi independența justiției, libertatea presei

și drepturile fundamentale ale cetățenilor. În esență, ele practică democrația doar la nivel electoral, dar nu și în ceea ce privește respectarea drepturilor și libertăților fundamentale. Democrația în sine nu este suficientă; pentru a fi sustenabilă și legitimă, trebuie să fie însoțită de o cultură politică liberală și de instituții puternice care să protejeze libertățile și drepturile cetățenilor. Este evident că acea cultură politică liberală se referă în mod direct la conștiința civică.

4.2 Pandemia de COVID – 19, un test de conștiință civică

Conștiința civică și, implicit, sănătatea organismului social sunt testate în perioadele de criză. O astfel de încercare pentru societatea umană a fost criza adusă de pandemia de COVID-19. Aceasta a testat atât modul în care națiunile, oficialii și instituțiile lor știu să colaboreze pentru a diminua cât mai mult dezastrul, cât și felul în care cetățenii sunt capabili să își perceapă rolul în lupta împotriva calamității. A arătat cât de pregătit este fiecare să vadă fenomenele adiacente pandemiei așa cum sunt, precum știrile false și teoriile conspirației, și, posibil cel mai important, să vadă dincolo de interesele personale imediate, care au fost insuficient înțelese.

Din păcate, la scurt timp după 2020, o altă criză a lovit Ucraina și, în consecință, întreaga lume, și se dovedește a fi devastatoare. Dacă țările vor ști să își unească eforturile pentru a lupta împotriva noului flagel adus de invazia Ucrainei de către Rusia, rămâne de văzut. Modul în care reacționează cetățenii diverselor națiuni la noua criză creată arată, încă o dată, necesitatea dezvoltării conștiinței civice. Războiul, indiferent de context, este o pandemie morală, o catastrofă pentru umanitate. Iar soluția principală pentru ieșirea dintr-o astfel de criză este evidentă: conștiința civică.

4.3 România prezentului – o tranziție cronicizată

România a fost singura țară din blocul comunist balcanic în care schimbarea regimului totalitar a însemnat mii de vieți omenești. Conform definiției lui Karl Popper, aceasta se traduce prin cel mai scăzut nivel democratic la acel moment, în Estul Europei. Din păcate nici modul în care au evoluat lucrurile nu a îmbunătățit substanțial situația. Dominarea incontestabilă a guvernărilor de stânga indică o democrație românească fragilă, în sensul popperian al cuvântului, realitatea românească arătând mai degrabă o democrație aflată într-o perioadă de tranziție ce pare să nu se mai sfârșească.

Cauzele sunt multiple, însă cele mai importante și care ar fi putut să declanșeze o altă evoluție românească arată spre poporul român, nepregătit pentru resorturile democratice, chinuit de propriile probleme materiale, paralizat în fața spectacolelor din zona politică, spectacole pe care le-a privit ca pe niște simple scene de circ, fără a înțelege efectele profunde ale acestora, asupra vieții lor și a generațiilor ce vor urma. Un popor ce a preferat să se retragă din viața publică încercând să facă față provocărilor sociale pe baza unor legi mai degrabă de junglă decât de regim democratic. Abordând comportamente civice alienate, românii au fost în mare parte, după 1989, masă de manevră pentru clasa politică. Cu o conștiință civică alienată de primitivismul sec XIX, apoi îndoctrinarea comunistă, românul nu a știut cum să se adapteze la schimbările politice ce au venit peste el odată cu căderea comunismului. De-a lungul celor trei decenii postdecembriste marea parte a populației a reclamat o ruptură gravă între cetățeni și clasa politică. Neînțeleasă, inaccesibilă și de cele mai multe ori nereprezentativă, aceasta a fost vinovatul principal pentru toate tarele sociale. Însă schimbările politice dintr-o sferă politică în alta au fost extrem de puține, ceea ce este contradictoriu. Singura explicație indică spre neputința românilor de a-și exercita controlul asupra structurilor de putere, spre

incompetența moral-democratică a cetățenilor români. De aici necesitatea uriașă de dezvoltare a conștiinței civice românești. Pornind de la nevoia de prosperitate a României, pentru a reduce decalajele europene Est-Vest, dar și pentru a evita reîntoarcerea dictaturii în spațiul românesc. Labilitatea transformărilor regimurilor totalitare în democrații și alunecarea celor democratice în dictaturi fac parte din istorie.

În clasificarea realizată de Gabriel Almond și Sidney Verba, românii au o cultură politică mixtă, dar cu preponderență parohial-dependentă, cu mici subculturi participative. Mai exact, luând ca etalon orientarea indivizilor către sistemul politic, politicieni, deciziile lor și propriul rol în mecanismul politic, cultura patriarhală, sau cea mai rudimentară, este aceea în care nu există roluri politice specializate ci difuze politico-economico-religios, iar orientările cetățenilor sunt la fel de difuze, ei ”nu așteaptă nimic de la sistemul politic”.

Democrația românească poate fi privită ca un proiect ce plutește în derivă. Analizată prin prisma ”democrației consociaționale”, în care stabilitatea politică poate fi posibilă prin cooperarea între liderii diferitelor grupuri, ”elitele”, astfel încât să se depășească clivajele segmentale, democrației românești actuale soluțiile par greu de găsit. Modelul lansat de Lijphart are nevoie de patru elemente esențiale necesare însănătoșirii democratice: ”marea coaliție”, ”sistemul electoral proporțional”, ”instituționalizarea veto/ului reciproc” și ”autonomia fiecărui segment în gestionarea problemelor interne”. Elementele esențiale pentru însănătoșirea democrației, au, însă, șanse mici să fie aplicate în România din mai multe motive.

Întregul ansamblu a fost posibil pe fondul unei lipse acerbe de educație politică și civică a populației. Alegătorii au reacționat prin îndepărtarea de politic și neparticiparea la vot, sau prin alegerea reprezentanților ce au propus și luat măsuri populiste, de interes imediat, măsuri ce s-au dovedit, însă, nocive pentru viitorul socio-economic al țării. Asemenea copiilor care, câștigând primii bani, îi cheltuie repede și pe lucruri fără valoare, românii au apreciat prin votul lor candidații ce au dat mită electorală în formă de alimente, obiecte, mărimi de salarii și pensii, etc. Prin educație copilul poate învăța că banii trebuie gestionați pentru atingerea unui profit maxim, iar alegătorii pot înțelege că deciziile decidenților trebuie să vizeze în principal dezvoltarea țării. Soluția este, așadar, cea oferită de educație.

Partea a III-a Fundamentul pedagogic al conștiinței civice

1. Individualismul și autismul social

1.1. Individualismul civic – obstacol al conștiinței civice

A pune preț pe ceea ce-ți dorești să realizezi nu este o greșală, ci, dimpotrivă, este o dovadă a puterii de identificare a scopurilor și de focusare asupra căilor de atingere a țintelor propuse. Faptul că ne identificăm cu ghemul nostru de trebuințe și așteptări este o dovadă a propriei existențe, nu este ceva condamnabil *per se*, ci devine astfel dacă raportarea la realitate se limitează la acest nivel. Individualismul devine o problemă dacă intervine izolarea de social a individului, izolarea conceptual - valorică și factual – funcțională. O putem numi individualism civic întrucât se manifestă la nivelul conștiinței civice, fiind o afecțiune a individului care nu reușește să se conecteze la social, fie pentru că nu-i vede rostul, fie pentru că nu poate, având, în realitate, o conștiință umană incomplet dezvoltată. Este o conștiință umană oprită într-unul din stadiile intermediare de dezvoltare, lipsindu-i părți consistente din ceea ce am numi conștiința de sine, conștiința morală, ca stadii inferioare, dar și conștiința civică – stratul superior conștiințial.

Cauzele din care se ajunge la astfel de deficiențe structurale sunt multiple și pot porni de la educația deficitară, dar ajung, de multe ori, să indice o relație viciată între cetățeni, pentru ca, mai apoi, să fie explicate de o relaționare alienată a statului ca instituție cu societatea civilă. Cea mai mare parte din vină pare să-o poarte, însă, educația, sau formarea deficitară a structurii conștiințiale. Dacă individul nu este format pentru a gândi și a acționa social, manifestările sale vor fi trunchiate de prioritatea propriilor interese sau ale celor imediate. Incapabil să vadă efectele pe termen mediu și lung ale comportamentului său individualist, acesta va afecta prin acțiunile sale echilibrul social, subminându-și, totodată, șansele dezvoltărilor ulterioare. Educației îi revine sarcina de a deschide conștiințele de la interesele personale și imediate către cele ale socialului uman. Pentru aceasta este nevoie, însă, de o filosofie a educației care să acționeze ca o prismă a modalităților de organizare și derulare a actului educațional. „Individualismul civic”, pentru că aceasta pare cea mai fericită formulare, este o cauza majoră a nefuncționalității sociale.

1.2. Individualismul autarhic și autismul social românesc

Delimitări conceptuale însoțite de clasificări psiho-sociologice, mai recente, prezintă individualismul ca orientare a atenției și resurselor către sine și colectivitatea imediat-apropiată, o optare pentru interesele personale cu prioritate, fără a se ține cont de interesele colective, focusarea pe realizarea de sine în defavoarea realizării de grup. Plecând de aici se ajunge la identificarea unor structuri sociale individualiste și/sau colectiviste. Societățile de acest tip sunt caracterizate prin evaluarea superioară a scopurilor colectivului, stabilirea unei relații stabile și de referință a individului cu colectivitatea extinsă, prin acceptarea cu naturalețe a normativității de grup. Armonia interpersonală, empatia și solidaritatea devin importante. În societatea individualistă devin prioritare drepturile indivizilor, în defavoarea sprijinului social, sunt încurajate distanța și confruntarea directă.

Atunci când studiile au luat în calcul și modul de raportare a individului la structurile de putere a reieșit că există două tendințe – acceptarea ierarhiei sociale ca un dat ce nu poate fi controlat și, dimpotrivă, dorința de implicare în relația atentă cu structura de putere publică. Indicatorul a fost numit „distanța față de putere” și a permis nuanțarea tipologiei psiho-socio-culturale. Astfel, acesta a diferențiat între *individualism independent* – cu implicare în sfera decizională, cu o distanță față de putere mică, așadar, de tipul democrației americane, *individualismul dependent*, cu o distanță mare față de putere, grad redus de implicare în sfera decizională.

România se plasează într-un accentuat *individualism dependent*, un stat în care cetățenii sunt mereu într-o competiție acerbă pentru realizarea de sine, în cadrul căreia celălalt este, cel mai probabil, un adversar ostil și incorect. Democrația românească suferă teribil din cauza lipsei de încredere, lipsei respectului reciproc dintre actorii sociali.

Într-o formă adaptată ca „individualism autarhic”, individualismul românesc constă în utilizarea resurselor pentru autorealizare într-un social prea puțin capabil de solidarizări comunitare care să poată soluționa probleme, în care competițiile sunt privite ca lipsite de loialitate înainte de a fi început, competitorii se privesc cu suspiciune și acționează egoist. În același context, pentru a vorbi despre generalizarea acestor comportamente până la scara întregii societăți, pentru a arăta că alienările individuale pot contamina societatea în marea majoritate a componentelor sale, s-a uzitat transferul termenului de autism în aria psihologiei sociale.

Soluțiile identificate în urma analizei manifestărilor autismului social la români trimit, în esență, la refacerea relației de încredere, a respectului reciproc, la reducerea distanței față de putere. Se vorbește despre descentralizare, regionalizare, „ideologii policentrice”, despre

necesitatea transformării centrului din autoritar în mediator, dar și despre refacerea rețelelor de încredere socială.

1.3. Conștiința civică – mecanism și remediu

Nivelul conștiințial responsabil de gândirea la plural, de identificarea firească cu umanitatea, cu socialul, este de aceeași substanță cu conștiința morală. Dihotomia „bine” / „rău”, dar și necesitatea alterității dau substanță atât moralei, cât și civismului, însă condiționarea este reciprocă. Formarea competenței civice presupune, de aceea, cerințe pe care le ridică dezvoltarea și perfecționarea competenței morale, însă nu se oprește cu acestea. De la morală la civism este nevoie de un strat conștiințial în plus. Între cele două există o relație simbiotică. Acesta este punctul în care Piaget îi dă dreptate lui Durkheim și acceptă necesitatea societății în configurarea regulilor morale. Fie prin cooperare cu cei de aceeași vârstă, fie prin preluarea regulilor provenite dinspre autoritatea adulților, copilul înflorește moral doar prin exersarea socialului. Problema care intervine în acest proces de autonomizare a moralei vine odată cu dependența de social, însă. Filtrul rațiunii trebuie să desprindă principiile morale de temporalitatea socială a contextului.

Fenomenul egocentrismului este propriu mentalității copilului, așadar unei conștiințe neevoluate, neformate, nestructurate. Pentru formarea conștiinței civice este nevoie de transformările proprii fiecărei etape, iar desprinderea de egocentrism se începe în școală, acolo unde se face transferul valorilor deprinse în familie și între primii prieteni, la scara țării și speciei umane. Democrația, așadar, trebuie să se învețe în școală prin intermediul exercițiului democratic. Prin respect mutual și cooperare. Școala în sine își poate atinge scopurile de dezvoltare multidirecțională a personalității copilului prin intermediul valorilor democratice.

Etapa necesară a autonomizării, ca desprindere de autoritatea adultului și de verticalizare a deciziilor, are nevoie de cunoașterea și înțelegerea intimă a legilor sociale și naturale, deopotrivă. De înțelegerea faptului că legile sociale sunt dinamice și se modifică în mod constant, în funcție de context, că sunt în mod perpetuu perfectibile, iar progresul corpului legislativ depinde de fiecare rațiune, mai exact de cooperarea și libertatea totală a rațiunilor..

2. Erorile educației în formarea conștiinței civice

2.1. Considerente psiho-pedagogice

Printre erorile pe care le face chiar educația instituționalizată, contribuind în proporție covârșitoare la eșecul formării unei conștiințe civice funcționale, regăsim o teoretizare excesivă, îndepărtată de practicul și experiența vieții, o alienare a idealurilor și principiilor reglatorii, o lipsă a viziunii de ansamblu, dar și blocarea nejustificată a procesului educațional la etapa conștiinței morale, etapă ce nu este, de multe ori nici aceasta abordată sistematic și profesionist. Educația morală lipsește, efectiv, din rândul formelor de educație îmbrățișate la nivel teoretic și practic de multe din actualele sisteme de învățământ. În cele mai fericite cazuri este disipată în conținuturile abordate de alte discipline de studiu. În ceea ce privește educația civică aceasta se face atât de deficitar, încât nici la nivel teoretic nu sunt abordate teme precum autoritățile publice- în diversitatea lor, relaționarea dintre acestea și cetățean, ori rolul și puterea individului în contextul social. Elementele practice sunt, în multe cazuri, sporadice sau inexistente. În sistemul românesc de educație, spre exemplu, s-a ajuns la situația în care absolvenții de liceu ajunși la vârsta legală de exercitare a dreptului la vot nu pot extrage din curriculumul abordat la clasă elemente esențiale legate de însemnătatea și rolul pe care îl au în viețile lor autorități locale, precum sunt consiliul județean, președintele consiliului județean, consiliul local, etc.

2.2. Repoziționări

În mod deloc întâmplător, analizele conceptuale cele mai apropiate de viziunea abordată în paginile de față vin dinspre filosofii și pedagogii ce au ținut să evidențieze importanța relației dintre *democrație* și *educație*. Este luată în calcul perspectiva viitorului asupra căruia individul trebuie să se raporteze critic, autonom și creativ, apărând, totodată, necesitatea raportării la celălalt, un celălalt privit ca societate nu contextuală ci conștiințială. Este vorba despre John Dewey și Jean Piaget.

Considerentele teoretice descriu o educație ancorată la societate și nu la orice tip de societate, ci la societatea democratică. Valorile democratice descrise prin colaborare, respect reciproc, soluții nonviolente, participare și asumare a responsabilității își fac loc nu doar în idealul educațional, ci chiar în maniera de organizare a actului educațional. Acești gânditori demonstrează cu o mare acuratețe științifică, simbioza dintre educație și societatea democratică, iar conceptul de *conștiință civică*, deși nu apare ca atare, este presupus atât de elaborările teoretice, cât și de abordările practice.

În această ecuație, democrația apare atât ca atribut al societății, cât și ca principiu didactic. Componentă necesară a idealului atemporal al societății și, de aici al educației, democrația se regăsește și în căile prin care se poate atinge idealul educațional. Acel *methodos* ce trebuie să aducă societatea democratică în școală și să transforme școala într-o primă societate în care tinerii înțeleg și exersează democrația.

Demonstrez, înlăturând orice dubiu, că educația lui Dewey țintește, de fapt, conștiința civică și nu doar pe cea morală, analizând principiile educaționale pe care le recunoaște marele gânditor.

Dezvoltările realizate, pe de altă parte, de Jean Piaget intră în resorturile intime ale artei de formare a conștiinței morale, arătând, și de această dată, necesitatea valorilor democratice, atât în procesul educațional, cât și în mediul social. Conceptul de „respect mutual” devine axial, succesul autonomiei morale a ființei umane fiind determinat în mod necesar de colaborare și respectul reciproc dintre educator și educabil. Mai mult, Piaget face o transpunere a etapelor de dezvoltare morală a individului la nivel social, arătând astfel că, prin educația indivizilor se ating stadii diferite ale progresului democratic.

3. Valorile democratice - instrumente ale conștiinței civice

Concepte precum *cooperare*, *respect reciproc* și *libertate* fac parte din esența democrației și fac imposibilă organizarea democratică a societății, în lipsa lor. Acestea sunt, totodată, valori *sine qua non* ale conștiinței civice. Înțelegerea și respectarea lor demonstrează, în realitate, formarea stratului conștiințial civic. Asumarea responsabilității civice, implicarea, solidaritatea, promptitudinea reacțiilor de reechilibrare a societății completează universul valoric al conștiinței civice, însă sunt dependente de primele. De aceea cele trei valori devin punctele de legătură dintre educație și democrație. Democrația are nevoie de cooperarea, respectul reciproc și libertatea cetățenilor, dar și educația are nevoie de cele trei pentru a reuși să formeze ființa umană în plenitudinea sa conștiințială și funcțională. Pentru a-și atinge dezideratele legate de tipul de personalitate pe care și-l dorește format, actul educațional trebuie să folosească cele trei valori atât ca instrumente, cât și ca finalități, acestea fiind solicitate de societatea democratică, ea însăși un deziderat. Încrângătura de condiționalități nu demonstrează decât simbioza dintre societate și educație, dintre democrație și conștiință civică.

3.1. Pedagogie și legislație

Cazul României – legislația și principiile reglatorii recunosc doar la nivel teoretic necesitatea formării competențelor civice. Lipsește reglementarea pentru implicarea în mod real

în societate, manifestarea concretă a cetățeniei, punerea în aplicare a valorilor despre care face trimitere actele normative. De aceea nu regăsim nimic despre activitățile de voluntariat, spre exemplu, în care ar trebui să se implice noile generații pentru a învăța în mod direct cum se organizează societatea. Normele ce reglementează educația românească nu includ modalitățile în care ar trebui să colaboreze școlile cu autoritățile statului, locale sau centrale, cu mediul de afaceri sau cu alte medii de organizare socială, astfel încât să se realizeze în mod obligatoriu relația școală-societate, iar aceasta este o problemă majoră a învățământului românesc. O eroare la fel de mare se face odată cu stabilirea planurilor cadru și a obiectelor de studiu. Partea teoretică descrisă în Curriculumul Național nu este continuată prin alegerea disciplinelor prin ale căror conținuturi să fie vizate competențele de mai sus. „Cetățenia” apare vizată direct doar în cadrul unei discipline predate în clasa a VII-a, adică pentru vârsta de aproximativ 13 ani, intitulată „Educație pentru cetățenie democratică”. Comparații cu legislațiile din Franța și Marea Britanie arată abordări net superioare în ceea ce privește formarea conștiinței civice.

3.2. Elemente de pedagogie

Cum ar trebuie să se procedeze, care sunt pașii pentru a se ajunge la o conștiință civică cât mai dezvoltată? Îndrumările marilor pedagogi, vorbesc despre principii generale, dar și despre aspecte concrete ale actului educativ ce pot contribui la atingerea țintei propuse. Cu siguranță, este nevoie de schimbarea abordării întregului act educativ, astfel încât acesta să fie cât mai aplicat, să presupună colaborarea la orice pas pe relația elevi-elevi, dar și pe elevi-profesori, activități comune, dezbateri, raportarea continuă la social și la viața de zi cu zi a elevului. Principiile continuității și interacțiunii, descrise ca axe de poziționare și evoluție, ca longitudine și latitudine a experienței, devin esențiale.

3.2.1. Curriculumul și programele

Construcția și structura disciplinelor și a programelor acestora trebuie să aibă ca prioritate nevoile vieții, ale comunității reale. Selectarea domeniilor și tematicii trebuie să aibă ca scop final îmbunătățirea vieții pe care o trăim în comunitate, astfel încât să asigurăm un progres al societății.

Separarea disciplinelor de social și analizarea lor ca entități sau universuri mult prea teoretice, sau chiar paralele cu viața reală, este una dintre principalele probleme ale abordării domeniilor educației.

Pedagogul modern este invitat la la experimentarea în domeniul necunoscutului didactic, la căutarea conținuturilor și metodelor care să formeze și să deschidă psihicul copilului. Bazată pe spontaneitate în primii ani de școală, pe aspectele vieții din ambianța socială personală, învățarea ia forma jocurilor, ocupațiilor în miniatură, poveștilor și desenelor. Mimarea realității adulte nu mai este suficientă în anii ce vin, copilul începând să se conecteze la realitatea socială, cu scopuri reale, definite și statornice. Recunoașterea regulilor și a mijloacelor necesare conturează priceperile și stăpânirea acelor metode de muncă și cercetare care să-i permită atingerea scopurilor stabilite.

3.2.2. Rolul profesorului

Rolul profesorului se schimbă dar nu este mai puțin esențial față de rolul acestuia în școala tradițională. Autoritatea personală a dascălului nu mai joacă un rol exagerat, nu se învârt toate în jurul său, nu este axul situației didactice. Elevii nu mai sunt cei care doar trebuie să se supună, iar profesorul nu este cel care „păstrează ordinea”. Profesorul devine mai tehnic în ceea ce înseamnă abordarea strategiilor educaționale, dar totodată include elemente ce țin de stilul

de predare: sinceritatea, interactivitatea, deschiderea. Un astfel de model este realizat de John Hattie prin conceptul său de „învățare vizibilă”. Noutățile subliniază importanța unei practici pedagogice bazate pe dovezi și pe conștientizarea impactului pe care profesorul îl are asupra învățării elevilor.

Relația profesor-elev ar trebui să fie una în care profesorul ajută elevii să-și descopere și să-și dezvolte potențialul unic. Acest lucru necesită ca profesorii să fie sensibili la diferențele individuale și să ofere sprijin adaptat pentru a stimula fiecare tip de inteligență. Relația devine una în care profesorul încurajează elevii să-și dezvolte capacitatea de gândire critică și să fie conștienți de propriile procese de gândire prin așa numita metacogniție. Profesorii ar trebui să cultive o mentalitate de cercetare și să îi încurajeze pe elevi să își pună întrebări despre informațiile pe care le primesc și despre modul în care le înțeleg. Gardner argumentează că profesorii trebuie să modeleze comportamentul etic și să încurajeze dezvoltarea unei „minți etice” la elevi.

3.2.3. Metoda didactică

În ceea ce privește metoda didactică, aceasta trebuie să fie una care se pliază pe impulsurile și instinctele naturale ale copilului fiind folosită pentru atingerea unor percepții și judecăți superioare, ajungând, nici mai mult nici mai puțin, la o formă de conștiință numită „conștiință mai largă și mai adâncă”- „o formă de control sporit al posibilităților de acțiune.”. Copilul trebuie îndrumat și învățat să se autostimuleze în învățare, să se identifice cu problemele pentru a le căuta soluții, astfel încât conținutul învățării să nu vină din exterior, ca o impunere a rezultatului activității științifice a unui străin. Învățarea devine un șir de ocazii și motive de dezvoltare a „atenției reflexive”, un proces în care elevul descoperă probleme, le consideră a fi ale sale, dorința de a găsi răspunsurile venind de la sine.

3.2.3.1 Dezbateră și democrația aplicată, metodele de formare a conștiinței civice

Metodele folosite pentru înțelegerea și conștientizarea conceptelor din universul civic, mai exact, pentru alfabetizarea civică pot fi multe. Arhicunoscutele joc de rol, studiu de caz, prezentarea și discutarea unor povestiri cu implicații civice, dar și analizarea și dezbaterăa unor situații reale din mediul social, pot fi aplicate la diverse vârste în diverse condiții. Sunt studii, însă, care au arătat că simpla lectură a povestirilor cu conținut moral nu duce la creșterea competenței morale. Dată fiind con-substanțialitatea conștiințelor morală și civică, este evident că nici competențele civice nu vor fi deosebit de mult dezvoltate de simplele narațiuni cu astfel de implicații. Pentru înțelegerea conceptelor, un anumit nivel poate fi asigurat de contactul cu informațiile brute, însă pentru înțelegerea proceselor sociale, a fenomenelor și implicațiilor deciziilor civice este nevoie de mai mult. Există autori care au demonstrat că este nevoie de dezbaterăa unor situații problematice, reale sau asemănătoare celor reale, de discutarea unor dileme și a posibilelor căi de soluționare, pentru a înțelege implicațiile deciziilor și necesitatea unor analize anterioare luării oricăror decizii morale sau civice. Continuitatea realității este „învățată” astfel prin conștientizarea conexiunilor dintre fenomene, evenimente, comportamente umane și moduri de gândire.

Exemplificări pe metode bazate pe dezbateră și discuții pot dovedi eficiența, așa cum Lawrence Kohlberg sau Georg Lind au demonstrat-o prin „Blatt-Kohlberg Method” și „Konstanz Method of Dilemma Discussion”.

Dezvoltarea abilităților de acțiune democratică, știința și curajul implicării civice, partea acțională a conștiinței civice se poate forma și învăța doar prin intermediul democrației aplicate. Exersarea democrației se face doar prin aplicarea acesteia sub diferite forme, adaptate vârstei elevilor. Exemplific prin „Just Community”, sau „Democracy and Education in the School”,

metode aplicate în SUA dar și în Europa. Modalitățile de lucru având ca ideal educațional formarea conștiinței civice au luat forma unor metode ce influențează inclusiv modalitatea de organizarea a unităților de învățământ.

1.3 Conștiința civică, soluția provocărilor prezente

În 1988 erau identificate șase competențe declarate a fi strict necesare pentru cetățeanul secolului al XXI-lea. Acestea sunt alfabetizarea civică, gândirea critică, conștiința socială, toleranța și respectul pentru diversitate, cetățenia globală și acțiunea politică. Dacă alfabetizarea civică presupune, în accepțiunea autorilor, capacitatea de a înțelege, a analiza și a gândi posibile soluții ale problemelor majore cu care societatea umană se confruntă, gândirea critică reprezintă punerea sub semnul întrebării a tot ceea ce provine din direcția autorității. Toleranța și respectul pentru diversitate se impun în mod evident, dată fiind multiethnicizarea accentuată a societății pe aproape toate continentele, iar cetățenia globală presupune identificarea individului cu întreaga umanitate de pe Terra prezentului, națiunile și economiile, problemele, ca și soluțiile generalizându-se pe întreg globul cu o mare rapiditate. Acțiunea politică este comportamentul care pune în practică toate celelalte cerințe, câteva forme ale acesteia fiind votul informat și rațional, participarea la activitățile autorităților publice, implicarea în politică, în organizare alegerilor, protestul contra deraierii autorităților, sau opoziția față de legile nedrepte.

Toate cele șase cerințe ale cetățeanului noului secol, vizează în mod direct conștiința civică. Alfabetizarea civică vorbește despre primii pași ce dirijează copilul către viitorul cetățean, gândirea critică este cea care dă autonomie cetățeanului, care îl desprinde din turma cetățenilor dependenți, respectul pentru diversitate este un principiu universal de interacțiune umană, cetățenia globală presupune conștientizarea apartenenței la marea familie sociale, cu probleme ce nu pot să stea izolate, iar „conștiința socială”, este definită ca abilitate de a identifica binele comun. Aceasta include empatia, în principal, în lipsa căreia societatea ar deveni accentuat de segmentată și falimentară din punct de vedere moral. Iată cum conștiința civică devine realmente esențială pentru generațiile de la care se așteaptă viitorul echilibrat și evoluat al omenirii.

4. Contribuția proprie și linii viitoare de cercetare

Această lucrare a plecat de la necesitatea demonstrării că o structură de conștiință cât se poate de reală trebuie să-și câștige importanța esențială pentru umanitate, pe care o merită de fapt. Conștiința civică, piatra unghiulară a personalității umane însoțește demersul filosofico-politic al omului de-a lungul istoriei, dar și lipsește, în aceeași măsură. Văzută, de multe ori, ca o manifestare mentalo-comportamentală secundară, ce iese la suprafață doar în extensia individului – cetățean, conștiința civică este peste tot, dar nicăieri în același timp. Modul în care ne-am raportat unii la alții, însă, și modul în care încă ne raportăm, arată că am atins, ca indivizi, forme grave de alienare a conștiinței civice. Rațiunea nu a primat, curajul nu s-a manifestat și prea multe vieți nu au putut fi salvate. Am ajuns să ne urâm între vecini, între genuri, între rude, între prieteni, între colegi, între națiuni.

Umanitatea a trecut și încă trece, din păcate, prin contorsionări cu costuri imense, pandemii morale, ce întotdeauna sunt, în realitate, pandemii civice. Pentru că familia - societate, sau organismul – social, se îmbolnăvește tocmai din cauză că membrii nu știu să se ajute, să se apere, să gândească în perspectivă. Iar soluțiile pentru depășirea crizelor apar tot atunci când mințile gândesc împreună și când rațiunea decide. Recunoașterea importanței dezvoltării conștiinței civice pentru fiecare dintre noi, ar aduce o societate mai umană, care ar intra pregătită în viitorul ce stă să înceapă cu atâtea capcane. Discursul filosofico-politic crede, de multe ori,

într-un viitor al omului ce se perfecționează cu fiecare generație. Revoluția tehnologică, lumea virtuală, inteligența artificială sunt realități pe care nu le mai poate nega sau respinge omul prezentului. Însă optimismul discursului filosofic este, din păcate, contrazis de evenimente, fenomene și tendințe. Oameni mor în fiecare zi din motive ce seamănă izbitor de mult cu orice motiv din cauza căruia a început vreodată vreun război. Suntem în era informației și, cu toate acestea, dezinformarea și manipularea au căpătat cote mai înalte ca niciodată. Cu atât mai gravă este lipsa conștiinței civice și cu atât mai necesară devine conștiința.

Soluția este simplă și evidentă, dar, ca multe alte evidențe, ignorată: trebuie să formăm în noi capacitatea de a gândi la pluralul omenirii. Capacitatea de a ne conecta în rețeaua conștiințelor, iar această bransare la rețea nu se poate realiza fără „organul” specializat: conștiința civică. Fără ea suntem incompleți și imposibil de completat.

Necesitatea reconsiderării conștiinței civice odată demonstrată, se întrevăd o serie de modalități de organizare a sistemului educațional pentru formarea acesteia la noile generații. Conținutul școlar menit să formeze competențe trebuie abordat holistic, uman și aplicat. Valori și principii teoretice trebuie analizate și dezbătute, desprinse din realitate și aplicate, înapoi, în realitatea socială. În școli trebuie extinse metodele dezbaterilor și analizelor pe marginea a ceea ce se întâmplă în realitatea vie, dincolo de porțile școlilor, dincolo de ecranele device-urilor. Școala trebuie să se deschidă către societate, voluntariatul și colaborarea dintre școli și autorități trebuie să fie practici curente.

Modalitățile de organizare a unităților de învățământ trebuie să-i includă pe elevi la nivelul decizional și al responsabilității pentru celălalt, astfel încât practicarea democrației să înceapă cât mai curând.

În ceea ce privește liniile viitoare de dezvoltare a cercetării din domeniu, aceasta ar putea să se axeze pe noile forme de alienare civică aduse de lumea digitalizată, relația dintre diverse forme de politici publice și comportamentul civic al cetățenilor acestora, pentru a se înțelege în mai mare măsură de ce depinde variabilitatea și universalitatea conștiinței civice. De mare utilitate ar fi și studierea impactului asupra conștiinței civice al mișcărilor sociale prezente focusate pe protecția mediului, egalitatea de gen, justiția socială, etc, pentru a se evidenția dacă acestea au efectul propus, de a diminua alienarea civică, sau pe cel de amplificare.

În ceea ce privește partea didactică, de formare a conștiinței civice, există mai multe direcții pe care cercetările viitoare ar putea să le dezvolte. Studii de caz ale modalităților de organizare didactică conform principiilor de tip Dewey sau Piaget ar putea fi realizate pentru evaluarea eficienței acestora în formarea conștiinței civice. Studii longitudinale ar urmări efectele pe termen lung ale experiențelor educaționale axate pe dezvoltarea conștiinței civice a indivizilor.

Cercetări mai aplicate către procesul didactic în sine ar putea selecta și dezvolta curriculumul educațional integrat pentru formarea conștiinței civice - identificarea conținutului educațional specific, a metodelor de predare-învățare-aplicare și a resurselor necesare pentru a încorpora educația pentru dezvoltarea conștiinței civice. Noi studii s-ar putea concentra pe analiza eficacității metodelor noi de lucru, precum învățarea prin proiecte de colaborare autoritățile publice, jocurile de rol, simulările, dezbaterile, voluntariatul, organizarea democratică a instituțiilor și procesului didactic, comparativ cu cele tradiționale.

O altă direcție de cercetare ar putea examina modul în care instrumentele digitale și platformele online pot fi utilizate pentru a promova conștiința civică și nu pentru a o malforma. Se poate porni de la modulele de tip e-learning, aplicațiile interactive și utilizarea rețelelor sociale pentru a încuraja participarea și conștientizarea civică.

5. Bibliografia tezei de doctorat

1. Academia Română, Institutul de Lingvistică, *Dicționarul explicativ al limbii române* (Ediția a II-a revăzută și adăugită), Editura Univers Enciclopedic, 2009
2. Academia Română, Institutul de Lingvistică, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, Editura Univers Enciclopedic, 1998
3. Academia Română, Institutul de Lingvistică, *Micul dicționar academic*, ediția a II-a, Editura Univers Enciclopedic, 2010
4. Agence France-Presse, *apud* Radio România Actualități, Scuze în parlamentul bulgar pentru evreii uciși în anii '40, http://www.romania-actualitati.ro/bulgaria_a_masacrat_evrei_din_grecia_macedonia_si_serbia-48494, accesat pe 23.08.2021
5. *Al doilea sondaj privind minoritățile și discriminarea în Uniunea Europeană*, Agenția pentru Drepturi Fundamentale a Uniunii Europene, Luxemburg: Oficiul pentru Publicații al Uniunii Europene, 2018
6. Albulescu, Ion, *Morală și educație*, Eikon, 2008
7. Almond, Gabriel, Verba, Sidney, *Cultura civică*, București, DU STYLE, 1996
8. American Psychiatric Association, *Manual de Diagnostic și Statistică a Tulburarilor Mentale IV*, Washington D.C., S.U.A. și Londra, Anglia, 2000. Tradus în limba română sub coordonarea Prof. Dr. Aurel Romila, Editura Pegasus, București.
9. *Anuarul Statistic al României 1939/1940*, Institutul Central de Statistică, 1939/1940.
10. Applebaum, Anne Elizabeth, *Twilight of Democracy: The Seductive Lure of Authoritarianism*, Doubleday, 2020
11. Arendt, Hannah - *Originile totalitarismului*, Humanitas, București, 1994,
12. Arendt, Hannah - *Eichmann la Ierusalim Un raport asupra banalității răului*, ALL, București, 1997
13. Arhivele Serviciului Român de Informații, fond Documentar, dosarele 9047 și 7778
14. Aristotel –*Despre suflet*, Univers Enciclopedic Gold, 2013
15. Aristotel -*Politica*, Paideia, 2020, Cartea I. cap. II, § 1
16. Aristotel, *Statul atenian*, Agora, Iași, 1992
17. Armstrong, Karen- *Islamul, o scurtă istorie*, Idea Design & Print, 2002
18. Aron, Raymond -*Democrație și totalitarism*, București, Ed. All Educational, 2001,
19. Bădescu, Ilie *Puterea de dăinuire a satelor românești e astăzi afectată de marile presiuni istorice*, interviu acordat Agerpress, 23.07.2020, <https://www.agerpres.ro/cultura/2019/07/23/interviu-academicianul-ilie-badescu-puterea-de-dainuire-a-satelor-romanesti-e-astazi-afectata-de-marile-presiuni-istorice--345071>, accesat 18.09.2021
20. Baier, K. - *The Moral Point of View*, Cornell University Press, Ithaca, 1958
21. Banks, James A. *Failed Citizenship and Transformative Civic Education Educational Researcher*, Volume 46, Number 7, Pages 366 – 377, October 2017, <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85030160131&origin=reflist> accessed on 29.08.2023.
22. Bărbulescu, Mihai, Deletant, Dennis Hitchins, Keith, s.a., *Istoria României*. Ed. Corint, București, 2002
23. Bardon, Adrian- *The truth about denial: Bias and Self-Deception in Science, Politics, and Religion* Oxform Scholaship Online, September 2019,

- <https://oxford.universitypressscholarship.com/view/10.1093/oso/9780190062262.001.0001/oso-9780190062262> - accesat pe 20.05.2020
24. Baza de date a OECD, <https://www.oecd.org/els/mig/dioc.htm>, accesat 17.09.202
  25. Benjamin, Lya *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol II, Hasefer 1996
  26. Bennett, Jonathan -*The Methods of Ethics Henry Sidgwick*, 2017
  27. Bhetuwal, Kuber Prasad. *Critical Review of the Learning Theories of John Dewey and Jean Piaget*, Global Scientific Journals, Volume 10, Number 10, October 2022
  28. *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Editura Institutului Biblic și de Misiuni al Bisericii Ortodoxe Române București, 2001
  29. Biroul Federal de Statistică, <https://de.statista.com/themen/20/einwohnerzahl/>, accesat pe 18.09.2021
  30. Boisdron Matthieu, *La Roumanie des années trente: De l'avènement de Carol II au démembrement du royaume (1930-1940)*. Anovi, 2007
  31. Borza, Sorin, *România: țara din Europa unde elitele nu mor niciodată*, Dilema Veche, 2017
  32. Borza, Sorin, *The procedural society, a critique of digital power* Editura Universității din Oradea, București 2022
  33. Bourrie, Mark- *ISIS, Jocul morții Martiri, asasinate și fascinație*, Corint, 2017, București
  34. Bovet, Pierre. *Les conditions de l'obligation de conscience* (art). *Annee psychologique*, An 1911, https://www.persee.fr/doc/psy_0003-5033_1911_num_18_1_3853 , accessed on 7.07.2023
  35. Brook, Andrew și Raymont Paul -*Unity of consciousness*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy <https://plato.stanford.edu/entries/consciousness-unity/>, accesat pe 3.03.2020
  36. Brustein, William I , King, Ryan D. *Anti-Semitism As a Response to Perceived Jewish Power: The Cases of Bulgaria and Romania before the Holocaust*, *Social Forces* 83(2)The University of North Carolina Press, 2004
  37. Cace, Sorin, Lazar, Cristian- *Discriminarea împotriva romilor în justiție și sistemul penitenciar în România*, Penal Reform Internațional, București 2003, Extrase din *Rapoartele de țară ale Comisiei Europene, Populația rroma din țările Europei Centrale și de Est*
  38. Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/alienation>, (accesat pe 10.05.2020)
  39. Carcea, Maria I. - *Pedagogia ca știință*, în *Introducere în pedagogie*, volum colectiv, Editura „Gh. Asachi”, Iași, 2001
  40. Carl F.H.Henry, *Etica creștină personală*, Cartea Creștină, Oradea, 2004
  41. Carp, Matatias- *Cartea neagră, Suferințele evreilor din România 1940-1944*, Ateliere grafice SOCEC &Co., S.A.R, București, 1946
  42. Carpinschi, Anton, Bocancea, Cristian - *Știința politicului*, Tratat. Vol. 1, Iași, Editura Universității „Al. I.Cuza”, 1998
  43. Ceaușescu, Nicolae -*Cuvântare la Consfătuirea de lucru privind activitatea în agricultură, dezvoltarea mai puternică a producției vegetale și animale în gospodăriile personale ale membrilor cooperatori și ale producătorilor particulari*, 17 ianuarie 1984, București, Editura Politică, 1984
  44. Cerghit, Ioan; Neacsu, I.; Pânișoara, O. I.; Negret-Dobridor, I. - *Prelegeri pedagogice*, Iași, Editura Polirom, 2001
  45. Cerghit, Ioan; Vlăsceanu, Lazăr - *Curs de pedagogie*, Tipografia Universitară, București, 1988

46. *The National Curriculum for England*, UK Public General Acts Citizenship - <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2002/32/part/6/crossheading/the-national-curriculum-for-england>, accesat 16.07.2023
47. Colin, Armand - *L'affaire Dreyfus et la presse* 1960, p 110 și următoarele
48. Comisia Europeană, *Statistical evaluation of irregularities reported for 2018: own resources, agriculture, cohesion and fisheries policies, pre-accession and direct expenditure*, Brussels, 11.10.2019 SWD(2019) 365 final PART 1/3, p 38, https://ec.europa.eu/anti-fraud/sites/default/files/pif_2018_statistical_evaluation_of_irregularities_1_3_en.pdf, accesat 17.09.2021
49. Consiliul Uniunii Europene, *Comunicat de presă*, <https://www.consilium.europa.eu/ro/press/press-releases/2019/06/20/illegal-annexation-of-crimea-and-sevastopol-eu-extends-sanctions-by-one-year/>, accesat pe 20.08.2020
50. *Coranul*, Herald, 2022
51. Corbeanu, Dan-Constantin Ciubară, Anamaria - *Tulburările de personalitate*, <https://www.revistagalenus.ro/practica-medicala/tulburarile-de-personalitate/>, accesat pe 20.06.2020
52. Cucuș, Constantin - *Pedagogie*, Editura Polirom, Iași, 2014
53. Dahl, Robert A., *Despre democrație*, Iași, Institutul european, 2003
54. *Decret regal privind investirea generalului Ion Antonescu cu depline puteri*, 5 septembrie 1940, în Theodora Stănescu-Stanciu, Georgiana Margareta Scurtu, Ioan Scurtu, *Istoria românilor între anii 1918–1940*, <http://ebooks.unibuc.ro/istorie/istorie1918-1940/13-15.htm>, accesat 31.08.2021
55. Dewey, John - *Democrație și educație*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1972
56. Dewey, John - *Trei scrieri despre educație*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1977
57. Dimitrova Marinova-Christidi, Romyana *The Fate of the Bulgarian Jews during the Holocaust – the Menace, the Rescue, the Aliya*, <http://www.shalom.bg/wp-content/uploads/2016/02/Holocaust-ENG.pdf>, accesat 08.09.2021
58. *Dreptul Uniunii Europene* - <https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/culture.html?locale=ro>, accesat pe 20.08.2020
59. Durkheim, Émile - *Educație și sociologie*, București, Editura EDP, 1980
60. Durkheim, Émile. *Regulile metodei sociologice* Trad. Dan Lungu, Polirom, Iași, 2002
61. *Education Act* <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2002/32/contents>, accesat 16.07.2023
62. Eurostat, *Access to an indoor flushing toilet*, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostatnews/-/EDN-20191119-1?inheritRedirect=true&redirect=%2Feurostat%2F>, accesat 18.09.2021
63. *Evreii din România între anii 1940 – 1944 vol I Legislația antievreiască*, pregătit și coordonat de Lya Benjamin și Sergiu Stancu, Hasefer, București, 1993
64. Ey, Henry, *Conștiința*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983
65. Flori, Jean- *Război sfânt, jihad, cruciadă, Violență și religie în creștinism și islam*, Cartier, București, 2003
66. Gardner, Howard, *Mintea umană: Cinci ipostaze pentru viitor*, Editura Sigma, București, 2007
67. Gavreliuc, Alin - *Româniile din România. Individualism autarhic, tipare valorice transgeneraționale și autism social*, Editura Universității de Vest din Timișoara, 2011

68. Giubilini, Alberto, *Conscience*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2016 Edition), Edward N. Zalta, URL = <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/conscience/> (accessed: 4.03.2020).
69. Giurescu, Constantin C. *Istoria Românilor Din Cele Mai Vechi Timpuri Până La Moartea Regelui Ferdinand I*, București, Ed. Cugetarea — Georgescu Delafras, 1943
70. Giurescu, Dinu C. *Evreii din România 1939-1944*, postfață la Hannah Arendt, *Eichmann...*
71. Glenn Curtis, Eugene Keefe, *Bulgaria : a country study*, Washington, DC: GPO for the Library og Congress 1966
72. Goodheart, Eugene *Tzvetan Todorov's Humanism*, Canadian Review of Comparative literature/ CRCL/ RCLC June / iunie 2004
73. Grosu, Nicolae -*Esențele sociologiei*, București, Editura militară, 1997
74. Halman, Loek; Reeskens, Tim; Sieben, Inge; van Zundert, Marga - *Atlas of European Values: Change and Continuity in Turbulent Times*, European Values Series, volumul 1, Open Press TiU, Tilburg University, 2022
75. Harari, Yuval Noah -*Homo Deus: A Brief History of Tomorrow*, 2016 , București, Polirom
76. John Hattie, *Învățarea vizibilă*, Editura Trei, București, 2014
77. Hegel, G.F.W.- *Fenomenologia spiritului*, Editura IRI, București 2000
78. Henry, Carl F.H.- *Etica creștină personală*, Cartea Creștină, Oradea, 2004
79. Herbart, Johann Friedrich - *Prelegeri pedagogice*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1976
80. Hilbergl, Raul, *The Destruction of the European Jews*, Chicago, 1961
81. Hofstede, Geert - *Cultural differences in teaching and learning*, în *International Journal of Intercultural Relations*, Volume 10, Issue 3, 1986. Disponibil la <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0147176786900155> , accesat în 08.08.2023
82. Hofstede, Geert - *Culture's Consequences: International Differences in Work Related Values*, 1980, Beverly Hills/London: Sage.
83. <http://www.hitler.org/speeches/12-10-40.html>, Hitler Historical Museum, <http://www.hitler.org/>, accesat pe 25.07.2020
84. https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/winston_churchill_ro.pdf
85. <https://revista22.ro/international/angela-merkel-nu-refugiatii-au-adus-terorismul-in-germania> - accesat pe 25.062020
86. <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2020/>, accesat 21.09.2021
87. <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/discursurile-de-razboi-ale-lui-churchill-their-finest-hour>, accesat pe 22.07.2020
88. Rinke, Andreas, *Merkel says Islam 'belongs to Germany' ahead of Dresden rally*, <https://www.reuters.com/article/us-germany-islam-merkel/merkel-says-islam-belongs-to-germany-ahead-of-dresden-rally-idUSKBN0KL1S020150112>
89. Yad Vashem, <https://www.yadvashem.org/righteous/statistics.html>, accesat 5.09.2021
90. Iancu, Carol *Les Juifs en Roumanie, 1919-1938: De l'émancipation à la marginalisation* (Paris/Louvain, E.Peeters, 1996)
91. Ioanid, Radu *Nicolae Iorga and Fascism*, Journal of Contemporary History, Vol 27, No 3, Iulie 1992, Sage Publications
92. Jaspers, Karl *The Question of German Guilt*, Fordham University Press, 2001, 3V
93. Jaspers, Karl *Way to Wisdom, An Introduction to Philosophy*, Forgotten Books, 2012 file:///C:/Users/Dell/Downloads/WaytoWisdom_10859262.pdf accesat pe 28.08.2020
94. Jean Brun, *Socrate*, Editura Humanitas București
95. Jean Mallinger, *Pythagore et les Mystères* - Editura Herald

96. *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene* în 26.10.2012, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT&from=DE>, accesat 19.09.2021
97. Kamna S. Balhara, Nirma D. Bustamante, Anand Selvam, W. Tyler Winders, Amin Coker, Indi Trehan, Torben K. Becker & Adam C. Levine (2019) *Bystander Assistance for Trauma Victims in Low- and Middle-Income Countries: A Systematic Review of Prevalence and Training Interventions, Prehospital Emergency Care*, 23:3, 389-410, DOI: 10.1080/10903127.2018.1513104
98. Kant, Immanuel - *Despre pedagogie*, Editura Paideia, București, 2015.
99. Kant, Immanuel - *Critica rațiunii practice*, trad. Nicolae Bagdasar, Ed a-2-a, Bucuresti, Universal Enciclopedic Gold, 2010
100. Kant, Immanuel - *Întemeierea metafizicii moravurilor*, București, Humanitas, 2007
101. Kant, Immanuel, *Critica rațiunii practice*, Paideea București, 2003
102. KIVU, Mircea - *Tendențe ale participării electorale la scrutinele locale și parlamentare*, în "Expert electoral", A.E.P., Nr. 1(14)/2017. Disponibil la <https://www.roaep.ro/prezentare/wp-content/uploads/2013/04/Expert-electoral-1-din-2017-site.pdf>, accesat în 08.08.2023
103. Kogălniceanu, Mihail, *Dezrobirea țiganilor, ștergerea privilegiilor boierești, emanciparea țăranilor*, Discurs rostit la 1(13) aprilie 1891 în ședința solemnă a Academiei Române organizată cu ocazia împlinirii a 25 de ani de la fondare
104. Lachmann, B., Sindermann, C., Sariyska, R.Y, Luo, R., Melchers, M.C.,B. Becker, A.J.Cooper and C.Montag (2018) *The Role of Empathy and Life Satisfaction in Internet and Smartphone Use Disorder. Front. Psychol.* <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2018.00398/full> Accesat pe 15.09.2024
105. Laurence Rees, *The Dark Charisma of Adolf Hitler*, <https://www.bbc.co.uk/programmes/b01p01pm> accesat pe 30.07.2020
106. Le Bon, Gustave, *L'evolution actuelle du monde: illusions et realites*, Paris, Ernest Flammarion, 1927
107. *Legea 27* din 28 decembrie 1966, art. 46, al. (1) și (2)
108. Leopold, David, *Alienation, The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2018 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/alienation/>, accesat pe 15.05.2020
109. Levinas, Emmanuel, *Între noi Încercare de a-l gândi pe celălalt*, ALL, 2000
110. Levinas, Emmanuel, *Moartea și timpul*, Biblioteca Apostrof, Cluj, 1996
111. Levinas, Emmanuel, *Totalitate și Infinit, Eseu despre exterioritate*, Polirom 1999
112. Lijphart, Arendt, *Democrația în societățile plurale*. Iași: Polirom, 2002
113. Lind, Georg - *How to teach morality*, Berlin, 2016, Logos Verlag
114. Marcuse, Herbert - *Scrieri Filosofice*, Editura Politică, București, 1977
115. Marushiakova, Elena, Popov, Veselin, *Politica de stat în țările comuniste*, Consiliul European - Proiect „Educația copiilor romi în Europa” p 7, <https://rm.coe.int/politica-de-stat-in-tarile-comuniste-fise-de-informare-despre-istoria-/16808b1c5d>, accesat pe 09.08.2021
116. Marx, Karl și Engels, Friedrich- *Manifestul Partidului Comunist*, Cap II – Proletari și comuniști <https://www.marxists.org/romana/m-e/1848/manifest/c02.htm>, accesat pe 15.05.2020
117. Marx, Karl, Engels, Friedrich *Opere alese în două volume*, ediția a 3-a, vol. 1, 1966, Editura Politică
118. Mill, John Stuart- *Utilitarianism*, Dover Publications, Inc Mineola, New York,

119. Ministerio de Inclusión, Seguridad Social y Migraciones, *Estadística de extranjeros residentes en España*, https://extranjeros.inclusion.gob.es/ficheros/estadisticas/operaciones/concertificado/202012/Principales_resultados_residentes.pdf, accesat 18.09.2021
120. Ministerul Educației, *Rezultatele raportului european ICCS (International Civic and Citizenship Education Study)* 2022, https://www.edu.ro/comunicat_presa_18_2024_raport_ICCS, accesat 15.09.2024
121. Morin, Edgar, *Paradigma pierdută: natura umană*, Editura Universității "Al.I.Cuza", Iași 1999
122. Nagâț, Germina, cu ocazia simpozionului ocazionat de Muzeul Colectivizării, 23.09.2020, Tămășeni, Neamț, <https://www.dw.com/ro/colectivizarea-a-fost-r%C4%83zboiul-civil-care-a-distrus-%C8%9B%C4%83ranul-rom%C3%A2n/a-55022645>, accesat 17.09.2021
123. Narvaez, D., Bentley, J., Gleason, T., Samuels, J. - *Moral theme comprehension in third graders, fifth graders, and college students*, "Reading Psychology", 19(2), 217–241, 1998. <https://doi.org/10.1080/0270271980190203>
124. *National curriculum in England: citizenship programmes of study for key stages 3 and 4* <https://www.gov.uk/government/publications/national-curriculum-in-england-citizenship-programmes-of-study/national-curriculum-in-england-citizenship-programmes-of-study-for-key-stages-3-and-4> Accesat 16.07.2023
125. Negulescu, P.P., *Destinul omenirii*, București, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol al II-lea”, 1939
126. Newell, William H., and Davis, Allen J. -*Education For Citizenship: The Role of Progressive Education and Interdisciplinary Studies Innovative Higher Education*, Volume 13, Number 1, Autumn/Winter 1988, <https://www.researchgate.net/publication/227246360> , accessed on 27.08.2023
127. Nicola, Ioan - *Pedagogie*, Editura E.D.P., București, 1994
128. Nietzsche, Friedrich *Așa grăit-a Zarathustra*, Humanitas, București, 1996
129. Niewyk, Donald L *The Columbia Guide to the Holocaust*, Columbia University Press, 2000
130. Niță, Adrian *Epoca spiritului*, Iași, Institutul European, 2020, p 206
131. Noggle, Robert- *The Ethics of Manipulation*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/ethics-manipulation/>, accesat pe 20.07.2020
132. O’Keefe, Tim, *Aristippus*, Internet Enciclopedia of Internet /<https://iep.utm.edu/aristip/>, accesat pe 29.08.2020
133. *Official statistics. EU Settlement Scheme quarterly statistics*, June 2021 Published 16 September 2021, <https://www.gov.uk/government/statistics/eu-settlement-scheme-quarterly-statistics-june-2021/eu-settlement-scheme-quarterly-statistics-june-2021>, accesat pe 18.09.2021
134. Parlamentul României, *Legea învățământului preuniversitar*, 5 iulie 2023, Monitorul Oficial al României, Partea I, Nr. 613/5.VII.2023
135. Panaitescu, Petre P. *Români și bulgari*, București, 1944
136. Paulescu, Nicolae *Fiziologia Filosofică – Talmudul, Cahalul, Francmasoneria* (București, Editura Apărarea Națională, 1924
137. Paulescu, Nicolae *Fiziologie filosofică - Instincte sociale Patimi și conflicte Remedii morale*, Fundația Anastasia 2017
138. *People fleeing Ukraine struggle in the EU, as survey reveals* <http://fra.europa.eu/en/news/2023/people-fleeing-ukraine-struggle-eu-survey-reveals>

139. Peters, Richard S- *Reason and habit : the paradox of moral education*, The Macmillan Company, 1965
140. Piaget, Jean - *Judecata morală la copil*, Editura Cartier, Chișinău, 2006
141. Piaget, Jean, Inhelder, Bärbel. *Psihologia copilului* Cartier, Chișinău, 2005
142. Piaget, Jean. *Psihologie și pedagogie* Editura Didactică și Pedagogică, București, 1972
143. Platon, *Republica*, Antet, București, 2010
144. Plotnik, Rod, Mollenauer, Sandra- *Introduction to psychology*, Random House, New York, 1986
145. Popa, Ion *The Romanian Orthodox Church and the Holocaust*, Indiana University Press, Indiana 2017
146. Popoveniuc, Bogdan - *Critica idealului educațional*, în "Logos Universalitate Mentalitate Educație Noutate", Conferință internațională, Editura Lumen, Iași, 2011
147. Popoveniuc, Bogdan -*Fetele alienării, Mileniul III. Dialogul Umanismelor?*, Editura Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, 2006
148. Popoveniuc, Bogdan, *Curs de antropologie filosofică*, Editura Universității „Ștefan cel Mare” Suceava, 2008
149. Popper, Karl, *Societatea deschisă și dușmanii săi*, București, Humanitas, 2017,
150. *Proteste în mai multe orașe din Europa. Oamenii își arată sprijinul pentru Ucraina: „Oprîți această nebunie!*”,<https://www.digi24.ro/galerie-foto/1/stiri/externe/proteste-in-mai-multe-orase-din-europa-oamenii-isi-arata-sprizjinul-pentru-ucraina-opriti-aceasta-nebunie-1849623>
151. *Protocols of the Elders of Zion*, Muzeul Memorial al Holocaustului, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/protocols-of-the-elders-of-zion>, accesat pe 29.08.2020
152. Radu, Delia, *Excepția daneză*, arhiva BBCROMANIAN.com, http://www.bbc.co.uk/romanian/news/story/2006/06/060621_antonescu_danemarca.shtm l, accesat 08.09.2021
153. Ragaru, Nadège, *Contrasting Destinies : The Plight of Bulgarian Jews and the Jews in Bulgarian-occupied Greek and Yugoslav Territories during World War Two, Mass Violence & Résistance*, published on: 15 March, 2017, accesat 31/08/2021, <http://book2s.sciences-po.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/en/document/contrasting-destinies-plaint-bulgarian-jews-and-jews-bulgarian-occupied-greek-and-yugoslav->, ISSN 1961-9898
154. *Raport final* al Comisiei prezidențiale pentru analiza dictaturii comuniste în România, București 2006, președinte Vladimir Tismăneanu
155. Rarița, Mihail - *Dominație și alienare*, Eikon 2017
156. Rebreanu, Liviu *Laudă țaranului roman*, discurs rostit la 29 mai 1940 cu ocazia intrării sale în Academia Română, Monitorul Oficial si imprimeriile statului Imprimeria Nationala.Bucuresti, 1940 <https://culturaromana.ro/liviu-rebreanu-lauda-taranului-roman/>, accesat 13.09.2021
157. Rees, Laurence- *The Dark Charisma of Adolf Hitler*, <https://www.bbc.co.uk/programmes/b01p01pm> accesat pe 30.07.2020
158. *Refugiat în România. Cum îi mai ajută oamenii și autoritățile pe ucrainenii după un an de război*, <https://romania.europalibera.org/a/refugiati-ucraina-romania/32294614.html>
159. Reinhold Niebuhr, *Moral Man and Immoral society* New York , Scribner 1932
160. Revel, Jean-François, *Comment les démocraties finissent*, Grasset & Fasquelle, Paris, 1983
161. *România, un secol de istorie*, București, Editura Institutului Național de Statistică, 2018

162. Rousseau, J.J.-*Discurs asupra originii și fundamentelor inegalității dintre oameni*, Ed. Științifică, București, 1958
163. Rousseau, Jean– Jacques -*Contractul Social*, Editura Științifică, București, 1957
164. Rousseau, Jean – Jacques -*Discurs asupra inegalității între oameni*, Editura științifică, București, 1958
165. Sandahl, Johan, *Civic consciousness: A viable concept for advancing students' ability to orient themselves to possible futures?*, Historical Encounters, <http://hej.hermes-history.net/index.php/HEJ/article/view/41>, (accesat pe 04.04.2020)
166. Sartori, Giovanni *Teoria democrației reinterpretată*, Polirom, 1999
167. *Scrisorile 169 și 229 către Bonifacius și Darius, Sfântul augustin și teoria bellum justum.* [Saint Augustin and bellum justum theory], în, *Bellum justum et pium*, editată de R.P. Mureșan, I. Chișcari, Editura Universității din București, București, 2011
168. Scurtu, Ioan, *Învățământul, știința și cultura Basarabiei integrate în statul național unitar roman*, Limba română , Nr. 5-6, anul XXII, 2012
169. *Sentiment religieux et la psychologie de l'enfant*, Collection "Actualités Pédagogiques et Psychologiques", Paris, 1951
170. Siminiceanu, Irina, *Civic conscience and the social organism during the pandemic* în Annals of „Ștefan cel Mare” University of Suceava, Philosophy, social and human disciplines, 2022, Vol I
171. Siminiceanu, Irina, *Hybrid Conscience – Between Evolution and Threat*, , în Annals of philosophy, social and human disciplines, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava, 2019, vol II
172. *Studiul Internațional privind Educația Civică și pentru Cetățenie RAPORT NAȚIONAL ROMÂNIA*, <https://unibuc.ro/wp-content/uploads/2024/04/ICCS-Raport-national-09-aprilie-2024.pdf>, accesat 15.09.2024
173. Sunstein, Cass R., *Republic.com2.0.*, https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4088104/mod_resource/content/1/Republic.com%202.0%20-%20Cass%20Sunstein.pdf
174. Șerban, Ionuț, *Afacerea Dreyfus – de la eroare judiciară la proces politic*– <https://drept.ucv.ro/RSJ/images/articole/2008/RSJ2/15Serban.pdf> accesat pe 20.07.2020
175. Sloterdijk, Peter- *Critica rațiunii cinice*, vol II, București, Polirom
176. Stat, I. http://dati.istat.it/Index.aspx?DataSetCode=DCIS_POPRES1#, accesat 18.09.2021
177. *Statistici oficiale*, Ministerul Muncii și Protecției Sociale, <https://mmuncii.ro/j33/index.php/ro/transparența/statistici/date-statistice>, accesat 10.09.2021
178. Swain, Nigel, *Rurality in modern societies with a particular focus on the countries in Central and Eastern Europe*, în David Brown, Anna Bandlerova (eds.), *Rural Development in Central and Eastern Europe*, Nitra, Slovak Agricultural University, 2000
179. Tătaru, Vlad-Ionuț, *Conștiința de sine*, Institutul European, 2011
180. *The Last will and Testament of Cecil Rhodes With elucidatory notes* Edited by W.T. Stead, London, "Review of reviews" office 1902, <https://info.publicintelligence.net/RhodesLastWill.pdf> accesat pe 25.07.2020
181. *The Optimist*, documentar multipremiat, realizat de Jacky Comforty, cineast născut în Israel, din părinți bulgari
182. Todorov, Tzvetan *The fragility of goodness: why Bulgaria's Jews survived the Holocaust* :a collection of texts, London, Weidenfeld & Nicolson, 2001
183. Townson, Duncan -*Dictionary of Modern History*, Penguin Books, London, 1994,
184. Tudose, Florin -*Psihopatologie și orientări terapeutice în psihiatrie*, București, Editura Fundației România de Măine, 2007

185. United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, Bulgaria
186. van der Walt, Hannes. *Citizenship Education for living successfully in 2050 and beyond*
Tydskrif vir Geesteswetenskappe, Jaargang 60 No. 4-2: December 2020,
<https://www.scielo.org.za/pdf/tvg/v60n4-2/07.pdf> , accessed on 28.08.2023
187. Weber, Max -*Etica protestantă și spiritul capitalismului*, Humanitas, București, 1993
188. Yavetz, Zvi, *An Eyewitness Note: Reflections on the Rumanian Iron Guard, The Impact of Western Nationalisms: Essays Dedicated to Walter, Z Laqueur on the Occasion of His 70 th Birthday*, Sage Publications, Septembrie 1991
189. Youth turnout – *How does the UK compare to other European nations?*,
<https://89initiative.com/youth-turnout-uk-europe/>, accesat 16.07.2023
190. Zamfir, Cătălin *Situația sărăciei în România. Dimensiuni, surse, grupuri de risc, iunie 2001*, în „România socială. Revistă de cultură și analiză socială” nr2/2001
191. Zakaria, Fareed, *The Rise of Illiberal Democracy*, în *Foreign Affairs*, November/ December 1997, Volume 76 • Number 6
192. Zola, Emile, *J'accuse* <http://infoazi.ro/scrisoarea-jacusse-semnata-de-emile-zola-si-adresata-presedintelui-frantei-ca-urmare-scandalului-din-jurul-afacerii-dreyfus-este-publicata-ziarul-laurore/> accesat pe 20.07.2020